

ERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA:
AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG.

SZERKESZTIK:
VÁRI ALBERT és P. SZENTMÁRTONI KÁLMÁN

TARTALOM:

	Lap
<i>Dr. Ferenczy Géza</i> : Alapító levél	149
<i>Dr. Varga Béla</i> püspök beszéde	150
<i>Dr. Gál Kelemen</i> : Az akarat szabadságáról. (II. közlemény)	155
<i>Benczédi Pál</i> : Egy szomorú történelmi évforduló	163
<i>Dr. Gyulai Zoltán</i> : Fizikai világ és szellemiség	172
<i>Dobai István</i> : Az én lelkem. (Vers)	186
<i>Ürmösi Károlyné</i> : Borongás. (Vers)	186
<i>Vörös István</i> : Madách metafizikai világnézete lírájában	187
<i>P. Szentmártoni Kálmán</i> : Az Unitárius Irodalmi Társaság közgyűlése	198
<i>P. Szentmártoni Kálmán</i> : Gondolatok a Zsinati Főtanácsról	204
<i>Kovács Lajos</i> : Emlékezés Ferencz József püspökre A halál aratása	206
1. <i>Vári Albert</i> : Dr. Boros Györgyné emlékezete	212
2. <i>Gvidó Béla</i> : Tartsafalvi Dr. Pálffy Ferenc	215
3. <i>Gvidó Béla</i> : Deésfalvi Pataky Sándor	217
4. <i>V. A.</i> : Ürmösi Károlyné	218
5. <i>V. A.</i> : Dobai István	219
6. <i>V. A.</i> : Fazakas Béla	220
Irodalom	221
Különfélék	224

KERESZTÉNY MAGVETŐ

megjelenik minden két hónapban egyszer, legkevesebb
3 iv tartalommal.

A KERESZTÉNY MAGVETŐ a szabadelvű kereszténység szolgálatában áll. Célja: a tiszta keresztény theizmus magasztos eszméit a jelen kor különböző gondolatáramlatai közt fenntartani s emellett szolgálni azoknak az érdekeknek is, melyek az egyház s különösen az unitárius és más szabadelvű egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szempontból vonatkoznak.

Évégre közöl hittani, bölcséleti és történelmi tanulmányokat, értekezéseket, szépirodalmi munkákat s másnemű dolgozatokat s azonkívül az oktatás- és nevelésügynek is tért szentel; az egyházi és oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figyelemmel kíséri.

A lap szellemi részét illető minden közlemény Vári Albert tanár címére küldendő. (Cluj, Unitárius Kollégium.)

Előfizetési ára egész évre Romániában 200 lej. Magyarországon 8 P., mely összeg Budapesten az Országos Központi Hitelszövetkezethél (V., Nádor ucca 22 sz.) levő folyószámánkra befizethető. Pártoló-díj egész évre : 300 lej, mely összeg Hadházy Sándor egyházi pénztárnok, az U. I. T. pénztárnoka címére küldendő (Cluj, Unitárius Kollégium).

Alapítóknak, akik 3000 lejt fizetnek, díjmentesen küldjük a folyóiratot.

KERESZTÉNY MAGVETŐ

LXX. ÉVF. 1938.

JULIUS—OKTÓBER

4—5. FÜZET.

Alapító levél.

Én *Dr. Ferenczy Géza*, az „*Unitárius Irodalmi Társaság*“nak ez idő szerinti elnöke, azon meggyőződésem alapján, hogy számbelileg kicsiny vallás csak akkor bizonyítja be életre hivatottságát, ha az általános emberiség szempontjából is értékeket termel; ilyeneknek termelését előmozdítani s ez által az unitárizmus jövőjét biztosítani kívánván, az *Unitárius Irodalmi Társaság* részére 49.900.— lej azaz **Negyvenkilencezerkilencszáz lej** alapítványt teszek, mely összeget a Társaság pénztárába készpénzben egyidejűleg befizettem.

Alapítványom feltételei a következők:

1. Alapítványom el nem költendő, a Társaság más vagyona-tól elkülönítetten, de gyümölcsözőleg kezelendő.

2. A mindenkori jövedelemnek $\frac{1}{2}$ -ed azaz fele része mindaddig tőkésítendő, **míg az alapítvány összege az 500.000.— lejt el nem éri.** Ennek bekövetkezése után az évi jövedelemből tőkésítés $\frac{1}{4}$ -ed azaz egynegyedre korlátozható. A tőkésítendő mennyiségen felüli jövedelem az alapítvány céljára felhasználható.

3. Alapítványomnak célja a magyar unitárius irodalom abszolút értéktermelésének biztosítása és pedig: a ma is meglévő értékes folyóiratának, a *Keresztény Magvető*-nek fenntartása és fejlesztése, pályadíjak kifizése által értéktermelés, értékes irodalmi termékeknek kinyomatása vagy ilyenek kinyomatásának s közzétételének segítése, *unitárius nyomda* lehetőségének kiépítése fokozatosan stb.

4. Alapítványomnak kezelője az *Unitárius Irodalmi Társaság*-nak az alapszabályai szerinti *elnöksége és választmánya*.

5. Ha az *Unitárius Irodalmi Társaság* valamikor, bármely okból megszűnne, — mitől Isten őrizzen, — az esetben ez alapítványom tulajdona az *erdélyrészi magyar unitárius Egyházza* száll, mely azt alapítványom céljának szem előtt tartásával, csakis hasonló célokra köteles felhasználni.

Az egyetlen jó Istennek áldása és segedelme kísérvé, óvja és segítse elhatározásomat, alapítványomat,

Nagyajtja, 1938 évi szeptember hó 22-én.

Dr. Ferenczy Géza.

Dr. Varga Béla püspök beszéde. ¹

»Egy az Isten és mindeneknek Atyja, aki mindeneknek felette van és mindenek által és mindnyájatokban munkálkodik.«
Ef. 4. r. 6.

Ünnepi gyülekezet!

A felolvasott erőteljes apostoli szózat egyike azoknak, amelyhez hasonlót sokat találunk Pál apostol leveleiben. Jézus tanításának legáltalánosabb, legmélyebb igazságát fejezi ki tömören, szinte megdöbentő egyszerűséggel és rövidezséggel.

Ennek az egyetlen mondatnak egymagában is kimeríthetetlen a tartalma és a gazdagsága. Benne van Isten felmérhetetlen nagysága, aki mindeneknek felette van. Benne van egyúttal, hogy ő mindeneknek atyja. Ez közelebb hozza hozzánk. Megrendíti lelkünket, hogy aki oly messze van fölöttünk, mégis a mi Atyánk. És van benne még valami, ami életünk célját és rendeltetését szabja meg s ez az, hogy Isten mindnyájunkban munkálkodik, az ő munkájának letéteményesei vagyunk „munkatársai“, amint az apostol más helyen is mondja.

Egy társadalom képe bontakozik ki előttünk, amelynek középpontja Isten, mindeneknek atyja, akiből kiindul s aki felé irányul a szálak mérhetetlen sokasága: aki mindeneket áthat és egyúttal magához köt. Ő ennek a társadalomnak a mozgatója, Ő a munkavezetője, aki felhasználja munkatársait, mindnyájunkat, a maga örökkévaló céljai szerint. Minden lelken, mint egy prizmán török meg az isteni sugár. „És ő adott némelyeket prófétáknak, némelyeket evangélistáknak, némelyeket pedig pásztoroknak és tanítóknak“.

Ezt az apostoli víziót az egyetemesség gondolata hatja át, az a legmélyebb, minden korlátot ledöntő evangélium, amely a történelmi változások, a békék és háborúk váltakozó korszakain keresztül meg nem dönthető igazsággal szól mindenkihez az idők végtelenségéig.

¹ Elmondotta 1938. október hó 2-án Kolozsvárt tartott zsinat főtanácsai Stentiszteleten püspöki beiktatása alkalmából.

Tul a társadalmi helyzeten avagy osztályon, tul a faji, nemzeti hovartartozáson ott áll az ember, kiemelve magasan, a lehető legmagasabban, mint Isten gyermeke és munkatársa. Minden ember lelkéből láthatatlan szál feszül Isten felé, amelynek másik végét Ő tartja kezében. Ezek a szálak mind összetalálkoznak abban az egy kézben s ameddig érzi az ember, hogy a láthatatlan hálózat egyik szálán függ, amig érzi maga mögött az Istent, addig ember. Lényege és értéke semmi más, mint az, hogy mennyiben hatja át az a gondolat, hogy a szál, amely őt Istenhez fűzi, az ő életformájának egyetlen lehetséges kitesjedése.

Különbség itt is van, de eltérő minden olyan megkülönböztetésről, amit az emberi társadalmak ingadozó értékelése tett és tenni tud. Mérték itt csak egy van: Isten és az isteni; ami ehhez hozzátartozik vagy ennek a minőségét mutatja, az értékes és örökkévaló, ami pedig nem, az mulandó, s legfennebb eszközi értéke van csupán.

Az ember értékét az szabja meg, hogy miként fogja fel a munkatársi viszonyt. Ha egyezik a munkaadó céljaival, akkor üti a mértéket, ha nem, könnyűnek találhatik. Az evangéliumban eltűnnek a természetes vagy mesterséges korlátok és különbségek az emberek között, de megmarad az egyedül igazi értékmérő: Isten és az isteni munkaközösségben való részvétel. A legősibb, a legeredetibb, a mindennekfelett álló mérték, amely által az ember magára ismer s élete értelmének tudatára jut.

I.

Hogy a mi korszakunk nyugtalan, azt nem kell bizonyítani. Okát azonban ennek, úgy látszik, nem akarják észrevenni. De nem csak az okát nem látják, hanem a nyugtalanság megszüntetésének az eszközeit sem tudják megtalálni.

Ha végigtekintünk az emberi próbálkozásoknak csak az utóbbi évtizedekben történt erőfeszítésein azért, hogy a nyugalom és az összhang helyreálljon, mindeddig a kilátástalanság szorongatta lelkünket. Valami hiányzott! Lehet, hogy a főrekvések őszintesége; vagy pedig a tehetetlenségnek az a fajtája forgott fenn, amely nem tudott kilépni a bűvös körből, amely fogva tartja.

Az emberi gyarlóság csak nehezen birkózik meg a feladatokkal, amelyek vállaira neheztedek. Vajjon reá fog-e jöni végre, hogy mi az, ami a lelkek nyugtalanságát megszünteti? Vajjon elvesztette volna teljesen érzékét eredetének legmélyebb gyökere iránt. Eelfelejtette

volna-e végleg, hogy össze van kötve élete Istennel s hogy az ember emberré csak Isten által lesz.

Az emberiség, úgy mondják, nagykoruvá lett, önállósult. A történelmi fejlődésnek vannak kétségtelen tanulságai. De elszakítani a szálakat, amelyek hozzáfűznek Istenhez; igazságot teremteni az emberek között Isten nélkül, aki az igazságnak a forrása, nem lehet. A külön igazságok, amelyek csak az egyiknek használnak, míg a másoknak ártanak, gyarló emberi elképzelések; s minden földi igazság csak annyiban érvényes, amennyiben az örökkévalóság bélyegét viseli magán.

Az emberi társadalom nem tud megélni Isten nélkül s a körülöttünk zajló nehézségek csak akkor oldhatók meg, ha Pál apostol víziója lélettől duzzadó valósággá lesz, ha mindenki tudatára ébred annak, hogy mindannyian Isten gyermekei és munkatársai vagyunk.

A természettudomány már eljutott addig a mély belátásig, hogy végső problémái mind Isten felé vezetnek. Vajjon a politika és a modern társadalomtudomány, amely a természettudomány alapján állónak vallja magát, ne tudná-e levonni a maga számára is azt a tanulságot, amit szülője már megtett? Vajjon nem következett-e el a tizenkettedik órája annak, hogy az evangelium egyetlen lehetséges kivezető utját magáévá tegye s belássa, hogy Isten nélkül sehol sincs megoldás.

Az isteni valóság meglátása nem szakít el sem a világtól, sem a természettől, sem a társadalmi és politikai intézmények helyes megértésétől, de megadja azt a szempontot, amely mindezekből hiányzik, hogy t. i. Isten munkálkodik mindenekben.

Az erre való ráeszmélés a kulcs a megoldhatatlannak látszó problémák számára nemcsak a természet világában, hanem az emberiség leküzdhetetlen nehézségei közt is.

II.

S ehelyett mit tapasztalunk?! Nemcsak azt, hogy az emberiség nagy része megfelelkezik Istenről, hanem arról is, hogy meglássa embertársában Isten gyermekét és munkatársát, az ő testvérét; megfelelkezik az egyetlen helyes mértékről, amely alapja lehet a társadalmi békének és igazságosságnak.

Ami az elsőt illeti, nem arra az istenüldözésre kívánunk rámutatni, amely ki akarja irtani még a vallás gondolatát is az embertől, nem gondolunk elszigetelt mozgalmakra, hanem arra az általános megfelelkezésre, amely nem képes számot vetni Istennel. Az emberi

léleknek valami nem tapasztalt üressége kezd elterjedni, amely még az antik hitetlenség előtt is ismeretlen volt. Mert ennél a mystikus elem pótolta a lélek ürességét. Ma azonban ez már nincs meg. Vajjon most mi fogja pótolni a léleknek azt a megtorpanását, amely korunk betegsége. Talán a technikai kultúra gyors haladása, amelynek mindenesetre része van ebben az elistenedési folyamatban?!

A történelem és társadalom kutatói megállapítják, hogy olyan fordulatnál vagyunk, amelyhez hasonló az elmúlt évszázadok nem tudnak felmutatni. Ezt a fordulópontot különböző módon ítélik meg. Némelyek azt hiszik, hogy az emberiség eljutott a fejlődés tetőfokára. A másik oldalon az ellenkezőt látják, t. i., hogy a fejlődésnek egy új, magasabb szintje felé mozog a történelem a múlt tapasztalatainak meggazdagodva s így nagyszerű lehetőségek elején állunk.

Ez az utóbbi felfogás áll közel a valósághoz. A fejlődés tetőpontja ugyanis csak a szeretet, a béke beteljesedése lehetne, Isten akarátának megvalósulása a földön. Ezek nélkül üres és tartalmatlan minden haladás. A fejlődésnek új útjai kell, hogy megnyiljanak a jobb jövő számára. Ezek az utak pedig Isten felé vezetnek. Befelé kell fejlődünk a lélek irányában, hogy tudjuk ellensúlyozni a léleknek a meggyöngyülését, hogy tudjuk szembeállítani az emberi gyöngeség vélt igazságaival az isteni igazságot.

A másik megfélekedezés, amely szem elől téveszti az ember méltóságát, Istennel való munkatársi viszonyát, az előbbinek a következménye. Az emberek közötti különbség alapja csak az lehet, hogy miképpen tükröződik Isten az emberben. Bármily nagy legyen is itt az eltérés, mindig ottmarad a közös alap, amely minden lélek lényege s minden emberi életnek közös mértéke. Ezt feledi el az ember, ami közös a sokféleségben. Semmiféle megkülönböztetés akár természeti, akár világnézeti alapon, akár hatalmon vagy bármily elméleten nyugszik, nem fogja megteremteni a nyugalmat és az egységet, ha szem elől téveszti ezt az egyetlen kritériumot.

Élő épületkő minden ember Istennek örökkéépülő nagy templomában. Mindenki a maga helyén, ott ahol van, munkatársa Istennek. Csak annyiban dolgozik magáért is, amennyiben a templomért, dolgozik, amennyiben benne van az egészben, érzi a felelősséget s azt, hogy akikkel együtt van, mind ugyanazon a munkán főrök magukat.

Istennek munkatársa lenni annyi, mint érezni az embertársi közösséget, tisztában lenni azzal, hogy mindenki nemcsak magáért, hanem másért is teremtett. Mindenkinek hordoznia kell keresztjét, hogy

példát adjon a másoknak, hogy ő is hordozza a magáét a nagy mű felépítéséért : *Istenországáért, az Istentől átitatott lelkek országáért.*

III.

Eljött az idő, hogy a világ egyetlen hatalmassága: a szeretet foglalja el helyét. Csak az egyetemes, a fenntartás nélküli szeretet szüntetheti meg a kielégületlen vágyakozást, a kínos nyugtalanságot. Hiába akarunk Babel-tornyokat építeni ma is. Ezek a tornyok mint a hiábavaló emberi erőlködés szimbolumai, le fognak dőlni mindig, mielőtt az évig érhetnének.

A szeretet azonban nem pusztán emberi dolog, hanem a legfölkételesebb tükrözése Istennek az emberi lelken keresztül. Erről feledkeznek meg, akik békét és szeretetet hirdetnek. Sem béke, sem szeretet nem lesz soha Isten nélkül. A világ tulértékelése soha sem fogja megszülni a fenntartás nélküli szeretetet, mert, amint az apostol mondja: Isten nélkül nincs szeretet; ha szeretjük egymást, Isten bennünk marad és az ő szeretete teljessé lesz bennünk (I. János 4. r. 12. v.).

Munkatársnak lenni Isten mellett annyi, mint szeretni, sohasem gyűlölködni, sohasem versenyezni, a másik isteni eredetét elismerni, kiterjeszteni a végest a végtelenbe, a mulandót az örökkévalóba, az emberit az istenibe. Csak ha ezt cselekedjük, leszünk valóban Jézus tanítványai, aki ezt a világtörvényt a tanítványává levés legfőbb ismertető jelének nyilvánította, amikor ezt mondta: „Arról ismernek meg, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretitek“.

Vajjon mikor jut el az emberiség a Krisztus teljességével ékeskedő kornak ehhez a fokához. Mintha a legutóbbi napokban egy lépéssel közeledett volna.

Ha lehet a világon valami nagyot alkotni, ez az egyetlen, ami nagyon mondható; megoldja az összes kérdéseket s megteremti Isten békéjét ezen a világon. Ámen.

Az akarat szabadságáról.

(II. közlemény).

A következőkben Eddington és Bavink felfogásával rövidebben, Planck elméletével behatóbban fogunk foglalkozni.

A. S. Eddington (szül. 1882.) angol csillagász, egyetemi tanár Cambridgeben és a csillagvizsgáló intézet igazgatója. Elméleti kutatásai különösen a csillagok belső szerkezetéről úttörőek. Külön az akarat szabadság kérdésével nem foglalkozott, de a mai fizikai világ képnek a szellemtudományokra való hatása vizsgálata közben¹ számtalanszor adódik alkalma, hogy arra is vessen egy-egy pillantást s fejtegesse arra vonatkozó nézeteit.

A szabadakarat és a predestináció közti ősi vitában — így kezdi fejtegetéseit — a fizika eddig a predestináció pártján állott. Eddington saját álláspontja: „Teljes előre elrendelésben nem tudok hinni s mégis nehéz olyan oki összefüggést gondolni, amely ne volna főkéletesen determinisztikus. A szellem méltóságával ellenkezik, hogy azt mint diktált gondolatok és érzelmek regisztratorát fogjuk fel, — de az is, hogy okilag nem kapcsolt impulzusok önkényének adjuk át.“ Mi a szava ebben a kérdésben a fizikának? Mert van szava. Hiszen az emberi akarat nem választható el teljesen az izommozgásoktól. A tudományban most új helyzet előtt állunk. A kvantumelmélet következménye az, hogy az elméleti fizika a determinizmust teljesen el ejtette s legalább is kétséges, hogy valaha megint szerepe lesz. A fizika 1927-ig közönyösen állott a determinizmussal szemben. Ha szigorúan kauzális törvények rendszere volt is alapja a jelenségeknek, a fizika nem kutatta ezeket, hanem ment a maga útján fontosabbnak látszó célok irányában. Egy évvel később Heisenberg felállította a bizonytalanság elvét. Ez azt jelenti, hogy „a jövő a múlt kauzális befolyásainak kapcsolata előre meg nem mondható elemekkel. Előre

¹ Das Weltbild der Physik und ein Versuch seiner philosophischen Deutung.

meg nem mondhatók pedig azért, mert lehetetlen a megmondáshoz szükséges adatokat kapni, minthogy ilyenek nincsenek. Ezzel a fizika a szabadakarat tanával szemben érzett ellenszenvét feladta. Aki még ma is ragaszkodik a szellemi tevékenység determinisztikus elméletéhez, az főbbé nem hivatkozhatik a szervetlen természet törvényeiről szerzett ismeretekkel való megegyezésre, hanem elméletét a szellemről szóló saját felfogásával kell bizonyítania. Ok és hatás úgy viszonylanak egymáshoz, hogy az oknak meg kell előznie a hatást. A következőkben különbséget tesz a *causatio* és *causalitas* között. Az első érti az ok és hatás közötti viszonyt, a másodikon azt a szimmetrikus viszonyt, melyben az ok és hatás közötti különbség nem jut kifejezésre. A régi „ortodoks” fizikában, az egész világ, múlt és jövő, a kauzalitásnál fogva egy szigorúan determinisztikus keretbe volt foglalva, amelyet csak természetfölötti hatások tudnak áttörni, vagy megszüntetni. Az ortodoks fizikában a kauzalitás foglalta el a kauzáció helyét. Ezt nem szabad túrni. Intuitive tudjuk, hogy ugyanazon ok mindig ugyanazt a hatást idézi elő, de azt nem, hogy ugyanazon hatásnak mindig ugyanabból az okból kell erednie. Az ortodoks hipotézishez való hitet és ragaszkodást két dolog magyarázza. Egyik az, hogy a természet addig felfedezett alaptörvényei determinisztikus típusúak s jövődöléseik által a fizika legnagyobb diadalaihoz vezettek. A másik az, hogy a fizika ismeretelméleti alapjai determinisztikus sémat feltételeznek. Eddington ezzel szemben azt mondja, hogy azok a statisztikai törvények, melyek nem oki alapon nyugszanak, a fizikai jóslás legnagyobb győzelmeihez vezettek s viszont: azok a nagy alaptörvények, melyek determinisztikus alapon álltak, pontosabb vizsgálatok után statisztikai törvényeknek bizonyultak. A fizikában ma azért oly gyors a haladás, mert az atomelmélet nem törekszik oki séma után kutatni s így előállott az a helyzet, hogy a fizikának olyan ismeretelméleti felfogásához ragaszkodnak, amely nem felel meg a kutatás céljának.

Események előre megmondása a nehézkedési törvényből vont következtetéseken nyugszik. Ez a törvény pedig semmi egyéb, mint magától értetődő igazság. Nem nagy prófétaság előre megmondani, hogy $2 \times 2 = 4$ lesz 1999-ben is. De ez a prófétaság senkit sem erősít meg abban a meggyőződésben, hogy a világ, vagy az emberi szellem felett determinisztikus törvények uralkodnak. Törvények nélkül vezetett világban is lehetségesek bizonyos előre megmondások, ha a magától értetődő igazságokat nem zárjuk ki. De a gravitáció törvénye csak a

makrokozmosz fizikában magától értetődő igazság, melynek feltétele a tér és az anyagi és optikai eszközökkel való s törvényt ki nem záró mérés. A klasszikus fizika törvényei csak nagy kvantumszámok körében érvényesek. A nap, föld és hold ilyen magas kvantumszámok rendszere. Az előre megmondhatóság csak olyan természeti jelenségek jellemzője, melyeknél hatáskvantumok nagy számáról van szó. Az ember élete bizonytalan s az életbiztosító társaságok fizetőképessége mégis bizonyos. A középértékek törvényszerűsége annyira bizonyos, hogy előre meghatározottnak tarthatjuk, hogy a most született gyermekek fele . . . évet megél. De azt sohasem mondhatjuk meg, hogy ez, vagy az a gyermek megéli-e. Tehát azt mondhatjuk: az előre megmondható természeti jelenségek jellemző tulajdonsága, hogy olyan hatásokat adnak, amelyek egyes egyének nagy tömegének középalkulásától függenek. *Átlageredmények pedig előre megmondhatók*, épen azért, mert átlagok s függetlenek ama törvénytől, mely szerint az alapul szolgáló jelenségek lefolynak. Az intuitív ismeret közvetlenebb, mint a fizikai világ tárgyaira vonatkozó bármily ismeret. Ez pedig azt mondja nekem, hogy a világ mostani állapotában semmi sem mondja meg, hogy én a következő pillanatban a jobb karomat emelem-e fel, vagy a bal. „Ez a cselekvés az én akaratom szabad aktusától függ, melyet még nem tettem meg s amely az árnyékát sem veti még előre. Intuitív érzésem azt mondja nekem, hogy a jövő olyan döntő tényezőket fog hozni, amelyek előbb nem voltak titkon elrejtözve a múltban“. A fizikai világ mikroszkopikus elemeinek a törvényei nem engedik meg az előre megmondását annak, hogy a legközelebbi pillanatban mit fog tenni az egyén. Ezek a törvények különböző lehetőségeket nyújtanak a jövőre s csak a valószínűséget határozzák meg, amely azonban az egyének nagy számánál nagy lesz. Azok az előre megmondások, melyeket eddig a kauzalitásnak tulajdonítottak, mind erre a forrásra vezethetők vissza. A predesztináció teológiai tana az új fizikai felfogás alapján csak annyit jelent: az egyén sorsában nincs előre meghatározva, hogy két állapot közül feltétlenül ezt éri el. Csak azt a valószínűséget lehet talán előre meghatározottnak tekinteni, hogy a kettő közül *ezt* vagy *azt* éri el. Régebben olyan valószínűségekről beszéltek, amelyek az ismeret hiányából állottak elé s remélték, hogy tudásunk továbbfejlődésével minden valószínűséget kikapcsolnak és pontos tényekkel pótolnak. Ma már a Schrödinger elmélete alapján tudjuk, hogy e valószínűségek nem kapcsolhatók ki. E valószínűség épen a kauzalitás hiányát jelenti, a magatartás határozatlanságát, amely jellemző az atomra.

A mai fizika elvetette az előre meghatározott jövő postulatumát, midőn egyszerűen figyelmen kívül hagyja anélkül, hogy egyenesen elvetné. A határozatlanság elvének felállításával kezdődik az ellenséges állásfoglalás a determinizmussal szemben. Ez az elv azt mondja, hogy a partikula helyzetét és gyorsaságát egyszerre nem ismerhetjük pontosan. Ez pedig azt jelenti, hogy a jövőt nem tudjuk előre megmondani. Csak abban a pillanatban ismerhető meg a gyorsaság, mikor a jövő már betelt, már jelenné lett.

A szigorú kauzalitás eljétésének komoly következménye az, hogy nem tudjuk világosan megkülönböztetni a természetet és természetfelettit. Eddington a nehézkedési erő megmagyarázására kitalált agenszt démonnak nevezi. Mert azt mondja, hogy az a felfogás, amely ilyen láthatatlan erőket megenged, semmivel sem tudományosabb, mint a vad vagy ős emberé, aki a természetben minden titokzatost démonok hatásának tulajdonít. Newton iskolája erre azt válaszolhatta, hogy az ő gravitációs démona szigorú októrvény szerint cselekszik s azért nem lehet a vadember felelősségnélküli démonjával összehasonlítani. Azonban, ha az októrvényt elejtjük, a védekezésnek e lehetősége eszik. „Véleményem szerint a vadember is megengedi, hogy az ő démonja bizonyos mértékig határozott szokásokat mutat és azért körülbelül előre lehet látni, hogy mit fog tenni a következő pillanatban. De ép úgy követheti hirtelen a saját akaratát is“. A belső következetesség e hiánya lehetetlenné teszi a gravitáció megengedését. A fizikusnak tehát meg kell engednie, hogy az ő kauzális keretébe az én természetfölötti önkényem beleszóljon, vagy pedig tagadnia az én természetfölötti tulajdonságaimat. A materialista tagadta bennem a természetfelettit. Mi pedig ahhoz a végső eredményhez jutottunk, hogy sehol sincs szigorúan kauzális magatartás.

Mennyiben érinti a fizikának ez a megváltozott magatartása a kauzalitás kérdésében az emberi szellem szabadságáról való felfogásunkat, vagy a szabad akarat kérdését?

Lehetetlen az anyagi világ tökéletes determinizmusát elválasztani a szellemétől. Lássuk például az időjósást egy évre előre. Egy ilyen jóslás céljára a jelenlegi feltételek rendkívül pontos és beható ismertetése van szükség. A nap állapotát kellene vizsgálni, a föld belsejébe lemerülni, az emberi szellem titkos redőibe, mert egy sztrájk, egy nagy háború megváltoztathatja a légköri feltételeket, egy eldobott gyufa erdőségeket írthat ki, ami az eső mennyiségét és a klimatikus viszonyokat befolyásolhatja. Látjuk ebből, „hogy a szervesen jelenségek teljesen

determinisztikus lefolyása lehetetlen, ha nem karöltve halad azzal a determinizmussal, amely a szellem felett uralkodik. S viszont, ha a szellem szabadságát kívánjuk, akkor ez a szabadság bizonyos mértékig az anyagi világra is átterjed. S ennek a szabadságnak a fizika részéről semmisen áll útjában“.

Hogyan lehetséges, hogy a szellem az anyagi atomokat mintegy megragadja úgy, hogy testünk és tagjaink mozgásait egy akarati aktus segítheti? Eddington felelete az, hogy itt valódi akarati cselekvésről van szó. A materiálisták szerint azok a mozgások, melyeket akarati cselekvések okoznak, csupán reflexsz mozgások az agyvelőben levő folyamatok következtében s az akarati cselekvény lényegtelen mellékeseemény. E nézet előfeltétele az, hogy a fizikai törvényeknek az agyvelőre való alkalmazása tökéletesen determinált. De ha a fizikai törvények nem szigorúan kauzálisok, akkor csak annyit mondhatunk, hogy a tudatos agyvelő magatartása egy a mechanikus agyvelő magatartásai között. S tényleg így is van: e „lehető magatartások között való döntés az, amit akarati cselekvénynek nevezünk.“ Ha egy atom több lehető kvantumugrás közül egyet választ, az nem „akarati cselekvés.“ Sem az agyvelőre, sem az atomra nézve nincs semmi a fizikai világban, ami a döntést előre meghatározza. A döntés a fizikai világban olyan tény, amelynek vannak ugyan következményei a jövőben, de nincs oki kapcsolata a múltban. Az agyvelő esetében egyenes tekintésünk van a szellemi világba, az atom esetében nincs. Amott nem vagyunk hajlandók „a szellem és az akarat szabadságáról lemondani“. Az agyvelő esetében mélyebb belátásom van a döntésbe s ez a belátás azt akarati cselekvésnek mondja, azaz olyan valaminek, „ami kívül van minden kauzalitáson“. Eddington nem hiszi, hogy döntéseinket bizonyos atomok magatartása határozza meg. Ha Einstein agyvelejéből egy atomot kivennénk s azt mondanók: ha az atom hibás kvantumugrást tett volna, az megfelelő hibát okozott volna a relativitás elméletében. Ez lehetetlen. Nyilvánvaló, hogy a szellemnek megvan az az ereje, hogy nemcsak egyes atomok magatartását meghatározza, hanem egész atomcsoportokra is befolyást gyakoroljon, azaz tudatosan bele vágjon az atomok magatartásának valószínűségeibe.

Eddington tudományos jelentőségét a mai fizikai tudomány területében két jellemző vonás jelzi. Egyik az, hogy a régi fizikát *orthodoxságnak* nevezi, a másik, hogy különbséget tesz a *causatio* és *causalitas* között.

Bavink fejtegetései¹ a természettudomány mai eredményein alapulnak, de a lélekből kiirthatatlan istenhitben csúcsosodnak. Nem tartja valószínűtlennek, hogy belátható időn belül a hit és tudás közötti harcok a történelmi lesznek. A gondviselés munkáját látja abban a meglepő fordulatban, mely a természettudományokban a materializmus halálos ítéletét jelentette akkor, mikor Oroszország felől a bolsevista hitetlenség áramlata hömpölygött. A modern fizika azt nyújtja nekünk, amit az asztronómia: grandiozus benyomást istennek a teremtésben való nagyságáról és dicsőségéről. Ez nyilatkozik korunk legnagyobb fizikusainak, Planck, Einstein, Sommerfeld, Eddington és Jeansnak műveiben. Aki a mai fizikából csak valamicskét megizelt, az be van oltva a materializmus ellen.

Bavink miután szembeállította a determinizmus és indeterminizmus tanítását a cselekvésről és erkölcsi felelősségről, felteszi a kérdést: hogy áll a kérdés a fizika legújabb eredményei alapján? Fejtegetése onnan indul, hogy az akarat „motivumainak analogiája a fizikai erőkkel csupán felületes kép“, mely nem bizonyító erejű. Mert ha a motivumok „resultánsáról“ beszélnek, akkor fizikai fogalmat alkalmaznak arra, ami természeténél fogva egészen más, t. i. lelki. Az az érvelés, hogy a különböző egyűthatható motivumokból ered a cselekvés úgy, mint a fizikai erőkből a mozgás, nem egyéb, mint „egy megfordított antropomorf rövidzárlat“. A filozófusok azt mondják, hogy az okförfvény olyan egyetemes elv, melyhez kénytelen az ember mindig és mindenütt, tehát más emberek cselekedeteinél is ragaszkodni, azaz az okokról kérdezősködni, S ezek az okok „a motivumok“. Ez az okoskodás ismeretelméleti tan, nem metafizikai. Már pedig az az állítás, hogy mint mindennek a világon, az emberi akarati elhatározásnak is okának kell lenni, ontologiai állítás és mint ilyen csak úgy bizonyítható, vagy cáfolható, ha mindazt tekintetbe vesszük, amit a világról e tekintetben tudunk. Nem a tényeket kell a gondolatainkon mérni, hanem fordítva: a gondolatokat kell a tényekhez alkalmazni. A kérdést ezek alapján csak így tehetjük fel: Amit a természetről s az emberről és lelki aktivitásáról tudunk, abból levonhatjuk-e azt a következtetést, hogy az ember cselekedetét is elvileg úgy tekinthetjük, mint az élettelen természet, azaz a fizika és vegytan folyamatait?

¹ Die Naturwissenschaft auf dem Wege zur Religion. Leben und Seele, Gott und Willensfreiheit im Lichte der heutigen Naturwissenschaft. Frankfurt am Main. 1934. 3. kiadás.

S a kérdésre határozott nemmel felel, mert egészen különböző dolgokról van itt szó a fizikai folyamatoknál és az akarati cselekvényeknél. S már ez kizárja azt, hogy a fizikai természetét októrvényt átvigyük és kiterjesszük az akarati cselekvények területére. Azután másfelől azt is tudjuk, hogy ez a fizikai októrvény „puszta statisztikai szabályszerűség“, melynek biztonsága az elemi aktusok megszámlálhatatlan nagy számán nyugszik. Ezek után egyelőre csak gyanúsításokra és hozzávetésekre vagyunk utalva. Hiba a kérdést úgy feltenni: kiszámíthatók-e az akarati cselekedetek a fizika módszereivel? Helyesebb így a kérdés: mennyiben kiszámíthatók s mennyiben nem? Az akarati cselekedeteket ugyanis nagyon bonyolult testi folyamatok képezik. Ezért valószínű, hogy a kiszámíthatóság oly mértékben fogy, amilyenben a bonyolultság nő. S e bonyolultságnak van egy bizonyos kritikus határa, ahol egy olyan szakadék (Sprung) van, amilyen az anyag és élet között.

De az akarat kérdését a fizikai törvényszerűség kérdésétől nem egy, hanem két „ugrás“ (Knicke oder Sprünge) választja el. A szervesetlen alakok felfelé haladó rendje: elektron, proton, atom, molekula; a szerveseké a bacillustól és amoebától kezdve felfelé a növény- és állatvilágon át a majomig és emberig. Az állat csak a maga „világáról“ tud valamit. Az ember abban a pillanatban születik, mikor az egész világra kiterjed vonatkoztatása: az ember már tud valamit „a“ világról. S itt keletkezik a második „ugrás“. Ezért puszta dogma az, amit a determinizmus tesz, mikor az ok törvényét a szellemi világra kiterjeszti.

Nincs más törvény, amely vezethetne, csak a tapasztalat s ez azt mondja, hogy az akarati cselekedetek kiszámíthatósága tényleg bizonyos mértékig fennáll. „Ha egy ember örökölt adottsága adva van s ehhez a környezet, akkor valószínű, — hogy ha a szükséges adatok kéznél vannak — hogy sokat, talán a legtöbbet előre meg lehet mondani“. Ezt tanítja a legújabb örökléskutatás is. De a tapasztalaton nyugvó kiszámíthatóság bizonytalan. S a kutatásnak éppen az a feladata, hogy kimutassa: hogy e bizonytalanság mennyiben alapszik a szükséges adatok nem ismerésén s mennyiben elvi okokon. Hogy az előre kiszámíthatóság biztosítva legyen, arra meg kellene oldani előbb az élet, a test és lélek és végül az emberrélevés kérdését, de ez lehetetlen.

A determinizmus bizonyító eljárása hibásan egyenlőnek tartja a kiszámíthatóságot egy reális hatással. Úgy tesz, mintha a jelen pillanat állapota a következőt magától életre kényszerítené. A biológia és

pszichológia még ott van, ahol a fizika Galilei idejében volt. És a leghomályosabb épen az emberi öntudatnál. „Csak az az egy biztos: nem véletlen, hogy az egyetlen lény a világon, amely úgy véli, hogy „szabad akarata“ van, az egyetlen, amely oki természettudományt úz. A szabadság tudata és az ok kategóriája korrelatumok. Az ember az okokat, melyeket magában nem talál, kívül keresi. Az állat sem kívül, sem magában nem keresi“. Már ebből tisztán látszik, mondja Bavink, hogy az akarat szabadságának állítólagos determinisztikus cáfolata „tisztá dogmatika“. Hasonlít a kígyóhoz, amely magát a farkánál fogva falja fel.

Az ember az egyetlen lény, amely a létnek egy harmadik birodalmát, az értékek, vagy a „kultúra“ világát felépíti. A fizika alapfogalma a mennyiség, a biológiáé az egész, vagy a forma, a szellem-tudományoké az érték. A mennyiséget számolják, a formát építik, az értékeket megélik, termelik. E termelésben az embernek közvetlen része van az isteni teremtő tevékenységben, amely benne s általa ma is terem. Mert művészet és tudomány, gazdagság és technika, jog és erkölcs bizonyítják, hogy a teremtés mindég tovább megy s bennük új, még nem létező áll elő. Anyag, növény, állat lezárt fejezetei a teremtésnek, az emberben tovább megy az a mai napig. Mindezek alapján Bavink arra a végső eredményre jut, hogy determinizmus nincs, csak bizonyos, még meghatározandó határok között fennálló kiszámíthatóság — fizikai statisztika, vagy biológiai egészek (Ganzheiten) alapján. Amennyiben az emberi cselekedetek e két logikai összefüggésben elhelyezhetők, annyiban előre megmondhatók. Amennyiben egyszerű s újat tartalmaznak s minden igazi kultúrteljesítménynél ez az eset, annyiban esetlegesek. Ez az „egyszeriség“ annyi, mint kiszámíthatatlanság. Ebből következik, hogy az akarat szabadság kérdése az isten problémájába torkollik s a modern természettudományi felfogás visszatér a régi teológiára, hogy tudniillik a teremtett lény akarata bekapcsolódik a teremtő akaratába.

Dr. Gál Kelemen.

(Folytatjuk.)

Egy szomorú történelmi évforduló.

— A dézsi egyezkedés háromszázadik évfordulója. —

A jelen év július hó első napjaiban háromszázadik évfordulója állott be annak, hogy a dézsi egyezkedés létrejött. Ez az egyezkedés az országgyűlésnek egy birói joggal felruházott bizottsága előtt folyt le, melybe az országgyűlés minden bevett felekezetből 17—17 tagot küldött ki. Az ülés jegyzőkönyvéből azonban az látszik, hogy a kiküldöttek nem voltak mind jelen, mert a határozatot csak 57-en irták alá.¹ A történelem egyhangunak mondható ítélete szerint az egyezkedés egyházi szervezetünknek a fenyegető veszedelmek között a megmentését eredményezte. Ha az unitárius megbízottak Beke Dániel püspökkel az élén nem állanak hivatásuk magaslatán, ha nem vezeti őket igazi bölcsesség, az unitárius egyháznak könnyen bekövetkezhetett volna a vége, mint ahogy nemsokkal e határidő után az azelőtt szintén erős unitárius egyházat Lengyelországból kiüldözték. Mindezek az előnyös oldalak mellett is és ezeknek ellenére a dézsi egyezkedés egyike a mi legszomorúbb történelmi emlékeinknek. Oly szomorú, mint a Dávid Ferenc elítéltetése utáni Blandrata hitvallásának elfogadása. A szomorú és fájdalmas emlék azonban nem magában az akkori eseményekben van, hanem azokban az eseményekben, melyek a dézsi egyezséget létrehozták. Abban a céltalan erőpazarlásban, mely a protestántizmusban a XVII. században oly nagy mértékben divatozott és abban a szomorú belső meghasonlásban, amely annyira nem fér össze az evangéliumon és Jézus követésén alapuló unitárius vallással.

Lássuk az események folyását röviden. Az unitárius vallás, János Zsigmond oly korán elhunyt fejedelem halálakor, a kis Erdélyben oly nagy mértékben el volt terjedve, hogy az egykori kró-

¹ Erdélyi országgyűlési emlékek. 10 k. 180 l. Eredetije az Unitárius Egyház levéltárában.

nikás: Borsos Sebestyén joggal írhatta: „csaknem az egész ország arra felé hajlik vala“. Békés Gáspár szerencsétlenül végződő felkelése után 9 unitárius főurat a győztes fejedelem lefejeztetett, 24-et fölakasztatott, 54-nek orrát, fülét levágatta¹. A sors keserű gúnyja, hogy a megbüntetett unitáriusok elkobzott vagyona, az unitárius Blandrata közvetítésével, a lengyel trón megszerzésének egyik segítő eszköze lett, a kemény ítéletet hozó Báthori István számára². Dávid Ferenc elítéltetése, a Báthoriak valláspolitikája ellenére is, még igen erős unitárius egyház ment át a XVI. századból a XVII. századba.

A XVII. században azonban olyan veszedelmekkel kellett megküzdenie az unitárius egyháznak, melyek miatt nagyon szerény körre kellett összezsugorodnia. A Bástia dúlása és más háborús veszedelmek, kolera, pestis elpusztították a Kolozsvár városától északra levő egyházközsegeinknek nagy részét. A fejedelemnek választott, a lengyel király által „szentelt vitéznek“ nevezett unitárius Székely Mózesnek gyászos eleste, megfosztotta az unitáriusokat attól, hogy János Zsigmond aranykora ismét visszajöjjön; Bocskai István kétéves uralmáról csak hálával és elismeréssel beszélhetünk, de azután következő református fejedelmek alatt s az abban az időben uralkodó közszellem miatt az unitárius egyház épen elég méltatlanságot szenvedett. A ref. fejedelmek a törvényt betartották, de azért a törvények kedvezőtlen alkalmazásával épen annyi kárt okoztak az unitáriusoknak, akárcsak a katolikus Báthori Zsigmond. Pedig Báthori Zsigmond és később a Habsburg-uralom alatt az unitáriusok jó fegyvertársaknak bizonyultak az elnyomatás szomorú napjaiban. A történelem azonban azt bizonyítja, hogy nemcsak az egyesek, hanem a tömeg sem tud a jövőre gondolni. Mihelyt valaki hatalomra jut, nem gondol arra, hogy a hatalmat el is lehet veszíteni, s a hatalommal nemcsak ő, hanem más is visszaélhet.

Az unitáriusok ellen való föllépésre kiválóan jó alkalomnak kínálkozott a szombatosság. Az unitarizmus esküdt ellenségei a szombatosságot összezavarták az unitárius vallással, vagy a legjobb esetben is a Dávid Ferenc iránya továbbfejlődésének mondták. Az erdőszentgyörgyi gyűlésen az unitáriusok tisztázták ma-

¹ Jakab E.: Dávid F. emléke. 208 l.

² Veress E.: Fontes verum Transylvaniorum.

gukat a vád alól. Azonban az orthodox (ref.) püspök: Keserői Dajka János elnököt az unitárius zsinaton, ami nem az unitáriusok kivánságára, hanem az uralkodó hatalom nyomására történt. A szombatosság azon részének az ügyét, akik az unitárius egyházközségekből váltak ki, szintén Keserői Dajka János ref. püspök vette a kezébe s amint Gelei Katona István mondja: „brachiummal“, Kanyaró leírása szerint „300 puskás apostollal“ bejárta nemcsak az udvarhelymegyei, hanem a háromszékmegyei unitárius egyházközségeket is. Utóbbi helyen hire-hamva sem volt a szombatosságnak, de azért, amint Kénosi Tözsér történetében olvassuk „ez az álnok lelki dajka“: Keserői Dajka János püspök különböző cselfogásokkal, és nem utolsó sorban a „puskás apostolokkal“ 62 virágzó egyházközséget ragadott el az unitáriusoktól. Dehogy a református és unitárius egyház határainak megvonásáról volt szó, a Dajka János buzgólkodása által, amint azt Pokoly József református történetíró oly ártatlanul állítja.¹ Az egyházközségek hovatarozandóságának megállapítása egész másképpen szokott történni, mint ami a Dajka János eljárásából látszik. Különösképpen nem lett volna egyáltalán szükség arra, hogy a háromszéki unitárius egyházközségeket a ref. püspök főnhatósága alá helyezték. Ez a bántó állapot a fejedelemség megszűnéséig, a század végéig fenn állott, amikor már rég meg voltak vonva az unitárius és református egyház között levő határok. Milyen nagy kegy volt I. Lipóttól az erdélyi fejedelemség megszűnésekor, hogy elismerje az unitárius püspöknek a háromszék-köri egyházközségei fölött való főnhatóságát!

Erdély legnagyobb fejedelme kétségen kívül Bethlen Gábor volt. Protestáns volta teljessé tette a nagyságát. A megindult ellenreformációval s általában a Habsburg elnémetesítő és katolizáló politikájával szemben az igazi magyar álláspont csak a protestantizmusban jelentkezhetett és csúcsosodhatott ki. Mégis, úgy látszik, hogy Bethlen Gábor sem tudta az unitáriusokat teljes pártatlansággal kezelni. Pedig az unitarizmusban minden megvan, ami Erdély XVII. századi hivatásának a betöltéséhez szükséges. Lehetséges, hogy „a portán hizlalt“, a török udvarban levő unitárius ifj. Székely Mózesnek föltételezett trónra való igényéből is,

¹ Pokoly: Az erdélyi református egyház története. II. kötet 68–69 lap.

talán öntudatlanul, ellenszenvet tápláltak a református vezető körök az unitáriusokkal szemben.¹

Ha egy egyesületet, egy egyházat a hatalom meg akar rendszabályozni, a lehetőség önként kínálkozik reá. Ilyen kínálkozó alkalom volt az, hogy az unitárius egyház kebelében belső meghasonlás történik. Ez abból keletkezett, hogy a Radecki Bálint (1616—1632) püspöksége alatt történt a Keserői Dajka János-féle erőszakos hódítás. Radecki Bálint nem tudott magyarul s e miatt nem is szállhatott sikra hiveiért. Legalább is sikeresen nem. Lehetséges, hogyha magyarul tudott volna, akkor sem tudott volna sikeresen ellentállni. Az unitárius közvélemény azonban őt és magyarul való nem tudását okozta a sok veszteségért. Ezért törvényt hoztak, hogy ezután csak magyar ajku püspököt választanak. Ez a törvény teljesen jogos és helyes is volt. Az unitáriusoknak tulnyomó többsége magyar volt s a püspöknek népével éppen a reformáció szelleméből kifolyóan érzelmi közösségben kell lennie. Volt a püspöki állásra egy Ráv (alias Szörös) Mátyás nevű igénylő, aki szász nemzetiségű kolozsvári lelkész volt. Nem választották meg s ezért ő és pártja nagy zavart csinált az egyházban. Ezért az 1636-ban megválasztott Beke Dániel püspök be sem jöhetett Kolozsvárra, a püspöki székhelyre, hanem Bordosról kormányozta az egyházat. Közben Ráv és társai bosszút forraltak. Amint az egykori Régeni János naplójából közli Segesvári Bálint: „A Judás Iskáriotes iskolájában tanult Kolozsvári Szörös Mátyásnak, Gyorgyez Péternek, Szörös Andrásnak, Ozdi Tamásnak, Szentgyörgyi Istvánnak, az Isten anyaszentegyháza ellen számtalan sok lafarságai között emlékezetre méltó dolog, mikor a mű kegyelmes urunk I. Rákóczi György, a fejedelem megunván az ő nagyságához való sok járásokat, gyűlést celebrált volna Deesen, ott compareálván minden felől, arra delegatus urak, ez főemberek a mű kegyelmes urunk mellett, mikor a felyül megnevezett személyek vádolták volna mind religionka^t, mind predikatorainkat, arról derék discursus lévén, szépen a dolog complanáltatott. Látván ő nagysága a mű kegyelmes urunk, hogy simistro informáltak volna őnagyságát és így a mi unitaria religionk confirmáltott Isten akaratjából“.²

¹ Zsilinszky M.: A magyarhoni protestantizmus története 196—198 lap.

² Kénosi Tózsér, Uzoni Fosztó idézett mű 408 s köv. lapok.

Igy mondja el az egykori Napló írója a belső vizsály ki-robbanását. Ugy látszik, azt hiszi, mindenki tudja a vádat s azért azt nem írja le. Ráv Mátyás és fentemlített társai nem kevesebbel vádolják az unitárius egyházat és vezetőit, minthogy ujitók, hogy nem állanak az 1579-ben elfogadott „Consensus Ministrorum“ ... kezdetű hitvallás alapján s ennek következtében éppen úgy nem tarthatnak igényt a „recepta religio“ névre és védelemre, mint a szombatosok.

A tény az volt, hogy a Blandrata féle hitvallást az unitáriusok csak a hatalom nyomása következtében fogadták el. A papság és a főnemesség igazán a megtagadott és elítélt Dávid Ferenc hitén volt. Az alföldi és a dunántúli unitáriusok pedig a Dávid Ferenc tiszta unitárizmusának voltak a hívei. Hunyadi Demeter, Bazilius István Dávid Ferenc halála után tényleg a Blandrata-féle hitvalláson állottak az egyház megmentése, a rend és bizalom megteremtése érdekében. Amde a Dávid Ferenc nagy lel-kének szárnyalása újra jelentkezett, ha óvatosabban is, Enyedi Györgyben, Kósa Jánosban és Torockai Mátéban. A hivatalos hitvallás a Blandratáé volt, de az élő hit Dávid Ferenc nyomdo-kain haladott. Ez volt az unitárius többségnek a hite. Sőt a régi források azt mondják, hogy Ráv Mátyás maga is az ugynevezett tulzó, vagy helyesebben a haladó unitárius vezérek között volt. Csak másodszori bukása után vette annyira lelkére a Blandrata-féle hitvallás ügyét.

Az árulás, mert az volt, megtörtént, a tárgyalást július hó 1-re kitűzték. A tárgyalást a Szilágyi Sándor történetíró bevezetése után¹ a következőkben foglaljuk össze.

Az első nap nem történt semmi. Ez a gyülekezésnek volt szentelve. A második nap a fejedelem beküldte a tárgyalások rendjét: először az unitáriusok versengései, azután az istenkárom-lók és a zsidózók perét tárgyalják. A harmadik napon volt az első érdemleges ülés, mikor a vádló Ráv Mátyás s utánna Beke Dániel elmondották a fejedelem nagylelkűsége iránti szokásos hódolat és hála kifejezését. Azután Ráv Mátyás előadja vádját: Beke Dániel püspök és követői ujitók, nem tartják meg a János Zsigmond idejében bevett vallást. Beke is, Ráv is benyújtotta hitvallá-sát. Beke eredetileg az Enyedi György Explicatioit akarta be-

¹ Erd. országgyűlési emlékek. 10. k. 24 és köv. lapok.

nyújtani, de az ádámosi zsinaton abban állapodtak meg, hogy a Blandrata-féle hitvallást (Consensus Ministrorum kezdetű) nyújtják be. Ugylátszik Beke ezt a hitvallást átdolgozta, bizonyos tételeket elhalványított benne, mert Ráv nem tartotta az eredetivel egyezőnek: „Ebben a Krisztus imádása, vagy hívése, vagy teljesen tiltatik, vagy elhallgattatik, vagy káromoltatik“. Hosszas huza-vona után a 4-ik napon Tholdalagi János az unitárius főurak nevében kijelentette, hogy ők imádják és Istennek ismerik el a Krisztust. Ugyancsak ezt mondotta Beke Dániel is, aki azonban hozzá tette, hogy az Atya átadta hatalmát a Fiunak, ami által kifejezésre juttatta az Athanazius hitvallásától való különböző hittani álláspontját. 5-én és 6-án ülésen kívül kísérletet tettek a két fél hitvallásának az összeegyeztetésére, ami nem sikerült, miért a 7-én tartott ülésen a fejedelem keményen lehurrogta Beke Dánielt, mivel nem akart engedni. Végül Beke mégis engedett s így létrejött az ugynevezett Complancio. Az egyezkedés szerint a Blandrata-féle hitvallást újból elfogadták. Tehát „Jézus Krisztust isteni tisztelettel imádják és directe segítségül hívják“. Ezt a Rádeczki Bálint által készített Disciplina Ecclesiastica szó szerint beiktatják, a keresztlést az Atyának, Fiunak és Szentléleknek nevében végzik, az urvacsorai kelyhet a hívek kezébe adják. Ez az, ami magára a hitvallás lényegére vonatkozik.

Ráv Mátyás és a püspök kibékültek. Az egyházi emberekre súlyos megtorlásokat állapítottak meg, ha a megegyezéstől eltérnek. A vétkeseket nem a püspök bünteti meg, hanem a fejedelem, még pedig a hűtlenség minősítésével fej- és jószágvesztéssel. Könyvet a fejedelem tudta nélkül kinyomatni nem lehet. Az egyezkedéssel ellenkező, már megjelent könyvek az fejevári káptalanba beszolgáltatandók. Ezek ellen a rendeletek ellen nemcsak írni és prédikálni, hanem még „suttogni“ sem szabad.

Ezeket a pontokat a fejedelem és a tanács urak július hó 9-én irták alá.

A gyűlés következő napjain a szombatosokra került a sor. Ezeket száz számra ítéltek el, ha át nem tértek valamelyik recepta religioba. Az egykori krónikások leírása szerint a börtönök alig tudták befogadni a szombatoság miatt elítéltek nagy számát.

A tárgyalás végére az u. n. isten-káromlók ügye maradt. Ezek Jézusról, vagy szentháromságról tiszteletlenül nyilatkoztak. Ilyen volt a Thorockai János ötvös esete, aki állítólag azt mondotta

Jézusról: „Jöne csak ide, mert a szőlőbe küldeném dolgozni“. Ha csakugyan ezt mondta, tényleg nagy hiba, de ez még bizonyításra vár. Az ítélet azonban a vallási türelem klasszikus földén borzasztó volt. Őt cigánnyal, a két Szamos között agyonkövezelték. Csiszár István kolozsvári városi tanácsost pedig 60 botütésre ítélik, melyet a bitófa alatt kellett elszenvednie. Vele azonban már nagyon előkelően bántak, nem a cigányokkal, hanem a városzolgákkal mérették ki a 60 botütést. Bűne az volt, hogy azt merte mondani, miszerint „a háromságtant Niceaban és Konstantinápolyban koholták“. Még egy jó néhányan kikaptak az „istenkáromlók“, többen pellengéren súlyos megaláztatást szenvedtek.¹

Igy végződött a deézsi egyezkedés, amely az unitárius egyház-történelemben oly nevezetes időpont. A börtönre ítélt szombatosok kegyelmet nyertek, ha valamelyik bevett vallás kebelébe tértek át. Az unitárius lelkészek azonban nem jutottak abba a helyzetbe, hogy a börtönöket látogassák, az a kálvinista papságnak volt a kiváltsága. Természetesen az át'érés csak a kálvinisták javára történhetett, minek következtében az unitarizmus újabb nagy veszteséget szenvedett.

Az eseményeknek ilyen, dióhéjszerű rövid előadása után önként adódik, hogy a méltatásával is foglalkozzunk. A legelső, ami figyelmünket megragadja, a Ráv Mátyás és társainak gyászos lelki világa. Rávról teljes biztonsággal meg lehet állapítani, hogy ő nem volt meggyőződéses blandratista és mégis képes volt vádlóként, Régeni naplója szerint: árulóként föllépni a megválasztott új püspök ellen. Tisztán személyi sérelemből, hiúságból és önzésből tette meg Ráv Mátyás ezt a lépést, nem gondolva meg, hogy ezáltal az egyházat, melynek papja volt s püspöke szeretett volna lenni, a megsemmisítés veszélyének teszi ki. Az ő számára az egyházi méltóság többet jelentett, mint az unitárius vallás benső nemessége és jézusi tiszta egyszerűsége. A testvére András 1644 januárius elsején el is hagyta az unitárius egyházat, átment a kálvinistákhoz. Jellemző a Ráv-család egyházi buzgóságára. A versengés, az unitárius vallás egyszerűségétől, tiszta erkölcsétől való eltérés látszik ebben a szomorú történetben.

A Ráv Mátyás árulkodásával odadobták az egyház féltve

¹ Kanyaró: Az unitáriusok Magyarországon. 219–220. lap.

örzött alkotmányát, hogy nem unitáriusok is beleavatkozzanak a belső hitelvi és belső egyházkormányzati kérdésekbe.

A deézi „Conventnek“ csak egy negyede volt unitárius. A megállapított hitelveket Beke Dániel csak a fejedelem ráhatására fogadta el. Tehát egy olyan hitelvet fogadott el az egyház feje, amely sem neki, sem az unitáriusok vezéreiből, sőt magának a kihívó Ráv Mátyásnak sem volt a meggyőződése.

Harnack, a nagy német teológus mondja, hogy a keresztény vallás a harmadik század óta nem az őszinte hit alapján áll. Dávid Ferencnek egyik nagy érdeme éppen abban van, hogy bonyolalmas, metafizikai spekuláció helyett a lélek egyszerű, őszinte hitére fektette a súlyt. Először a Blandrata, azután a Ráv Mátyás szomorú befolyására kellett az unitárius egyháznak eltérnie ettől. Csodálkozhatunk-e azon, hogy történetíróink ezen események leírásánál Iskariotes Judást emlegetik?

Az egyházkormányzatba való beleavatkozás sem volt kisebb csapás. A hitvallás ellen vétőket nem a püspök, hanem a fejedelem vonja felelősségre és pedig a hűtlenség főbenjáró bűne minősítésével. A háromszékköri egyházközségeket a református püspök látogatja meg. Mindezek az egyház belső ügyeibe nyúló idegen beavatkozások. Unitárius könyvet nem lehetett kinyomtatni a fejedelem engedélye nélkül és a fejedelem élt is a cenzor jogával.

A reformátusok azonban bőségesen nyomtatják a könyveket. Gelei Katona István a *Titkok titka* és a *Váltság titka* című műveit főképpen az unitárius vallás megcáfolására szánja. Előbbiben Enyedi György „testi okoskodásaitól“, „agyas csavargatásaitól“ igyekszik „vastagon“ megoltalmazni az evangéliumi vallást. Gelei és néhány követője minden tehetségüket az unitáriusok becsmérlésére fordítják. Ebben merül ki minden munkásságuk. Nem néznek túl bérces Erdély határain, ahol az ellenreformáció nemcsak a hatalom durva üldözésével, hanem már szellemi fegyverekkel is felvette a harcot a reformáció megdöntésére. Az akkori erdélyi református szívesen nevezte magát „orthodoxa religionak“, ami fölött Pokoly József, különben jeles református történetíró, még a XX-ik században is ujong, kiemelve a fejedelmi korszaknak azt az előnyös voltát, hogy a református vallás az államvallás kedvező helyzetében volt. Ámde nem tud rámutatni egyetlen nagyobb szabású munkára sem, melyet az igazi veszedelem ellen irtak volna a re-

formátus fejedelmi korban a református írók. Az unitáriusokat megalázták, szellemi szabadságukat guzsba kötötték, javainak, egyházközségeinek jó nagy számát elvették, de irodalmi téren semmit sem tettek a reformáció védelmére az ellenreformációval szemben. Pedig hát Magyarországon a Habsburgok csak addig tartották meg a protestánsoknak törvényben biztosított szabadságjogaikat, amíg arra valamiképpen kényszerülve voltak. Mikor Erdély a Habsburgok uralma alá jutott, a reformátusok is elnyomottak, szorongatottak lettek. Mennyivel erősebb és hathatósabb lett volna az ellentállás, ha kedvezőbb időkből erre teljesen rákészültek volna?! Nem lehet tehát senkinek oka arra, hogy a XVII. századi unitárius becsmérlést és elnyomást dicsőségnek és érdemnek tartsa.

A sok szomorú emlék között van azonban valami, ami föl-emelő. Ez Beke Dániel püspök bölcsessége, erélye és előrelátása. Kénytelen volt engedni a hatalom nyomásának s elfogadta a Blandrata hitvallását, de ezzel megmentette az egyházszervezetet. Gordon Sándor, a nagy angol egyháztörténetíró szintén nagy elismeréssel emeli ki Bekének az érdemét. Nekünk most hangsúlyozottnan ki kell emelnünk.

Az unitáriusok által most már másodszor elfogadott hitvallás nem volt egy teljesen kidolgozott teológiai rendszer, mint pl. a Heidelbergi Káté, hanem csak az Istenről és Jézus Krisztusról szólt. Később a lengyel befolyás érvényesült a teológiai rendszer teljes megalkotásánál s amennyiben a lengyel unitarizmust szocinianizmusnak nevezzük, tényleg az erdélyi unitarizmusban a szocinianizmus érvényesült. Ennek meg volt az az érdeme, hogy a szocinianizmus az eredendő bűn elvetésével egy igazi derűlátó teológiát teremtett meg, amely később, a XIX. és a XX-ik században a felvilágosodás és racionálizmus, bölcsélet és bibliai tanulmányozás eszméivel megbővülve, alkalmasnak bizonyult egy magasabbrendű, az emberiség érdekeit szolgáló vallásos élet megteremtésére. Az eszmék nem haladnak egyenes uton, mert sok véletlen és mesterségesen készített akadályra találnak. A deézsi egyezkedés is egy ilyen akadály volt. A Dávid Ferenc igazi szelleme, a tiszta keresztényi igazsága deézsi akadály ellenére is diadalmaskodott.

A deézsi egyezkedéssel megmentett unitárius egyház a XIX. század közepe után megadta Dávid Ferenc szellemének azt az elégtételt, amelyet az igazság tényleg megkövetel. *Benczédi Pál.*

Fizikai világ és szellemiség.

Laotse, a kínai filozófus Krisztus előtt 600 évvel ezzel kezdi 81 versből álló filozófiai elmélkedését:

„... a névvel nevezhetön túl van a világ kezdete,
a nevezhetön innen, — a formák világában — van az élőlények bölcsője.
Ezért vonzódnak a tulvilági erők megismerése után;
Ezért törekszünk e világ kincseiben gyönyörködni.
Mind a kettőnek egy az eredete, csak más neveik vannak.
Ez az egység a nagy titok: „fizikai világ és szellemiség“.

Laotse ebben rámutat a világ eredetének kettős voltára és ő az embert is — mint ennek a kettős szerkezetű világnak alkatrészét — szintén kettős összetételűnek mondja. Megállapítja, hogy az embernek veleszületett, lényeges tulajdonsága az u. n. metafizikai érdeklődés. Röviden úgy jellemezhetjük ez érdeklődést, hogy mi tudni akarjuk a dolgok lényegét, tehát valami jelentősebbet, mint amit a külsejük mutat.

Ma is ilyen az ember, — hisz a föld és az élőlények évmilliók életében egy pár ezerév csak egy pillanat — ma is megvan az emberben ez a metafizikai hajlam: az ezer és ezer változatban létező külső jelenségek mögött az egységes lényegyet keresi. •

Mig a régi filozófusoknál e törekvést mindjárt látjuk, a mai tudományos életben ez nem annyira szembeötlő. Ma lényegesen a természettudományok uralják a szellemi, illetőleg tudományos életet; gyakran hallani természettudományi alapon felépített világnézetéről.

A köznapi szemlélet is észreveszi, hogy a világ és annak dolgai összetettek és a természettudományok legfőbb törekvése a legegyszerűbb alkatelemeket megállapítani, melyekből a magasabbrendű igazságokat felépíthetjük. Így keletkezett már a klasszikus görög népnél az atomelmélet, mely az atom fogalmának szigorubb körülírásával átment a modern fizikába is.

Amint látjuk, egész modern fogalmak sokkal régebbi eredetűek, mint a modern fizika; de a régi filozófusok és a modern fizika közt lényeges módszerbeli különbség van. A fizika, kémia és még egynéhány természettudomány exakt módszerrel dolgoznak. Ennek lényege az, hogy élesen defineált fogalmakat használ, melyeket mérni lehet és amelyeket nagyrészt vissza lehet vezetni cm., gr., sec.-ra. A fizika objektíve mérhető fogalmak között tapasztalatilag állapít meg összefüggéseket és ezeket nevezi törvénynek. A természetről való ismereteinket e törvények összességé alkotja. Az emberi elmét azonban nem elégíti ki a törvények összessége; az ember törekszik a sokaság mögött egységet látni és így jönnek létre az elméletek. A fizika rendszeren néhány hypothesis (feltevés) segítségével foglalja egybe a törvényeket, melyek logikai szükségszerűséggel következnek a hypothetikus alapból és a törvényekből. A jelenségek ilyen egységbe foglalt képe jobban elégíti az emberi intellektusnak egységre törekvő érzetét.

Minden ilyen elméletnél felvetődik a kérdés annak reális volta iránt, vagyis, hogy az észlelt törvényt mutató alapkép reális valóság-e? Például a Newton-féle fényemisszió-elmélet szerint a fény nagy sebességgel repülő kis elemi testekből áll. Ez a kép jól megmagyarázza a fényvisszaverődést, de abból a tényből, hogy a valóságban észlelt törvényt megmagyarázza, nem következik, hogy a kép, a repülő testecskek is valóság legyenek. Később a Newton-féle emisszió-elméletet felváltotta a hullámelmélet, amely a visszaverődés mellett a polarisatio jelenségét is megmagyarázta. Így a fizikai elméletek egymást váltogatják, de az észlelt törvények maradnak és egy elmélet mindig akkor lép a régié helyébe, ha több törvényszerűséget tud egységesen megmagyarázni, mint a régié. A törekvés a szakfizikusok közt is mindig megvan, egy fizikai elméletnek hypothetikus jellege helyett realitást adni, azonban csaknem mindig realitásként kezeli ezeket a szakkérdésektől távolabb álló művelt közönség.

Ilyen elméletek összege adja a fizikai világképet, ami alatt értjük azt, hogy a fizikai vizsgálatok eredményeképpen milyen módon gondoljuk el e világot. Ma a fizikai világ alapköveinek az atomokat tekintjük. Az atomelmélet a fizikának és kémiának egyik legérdekesebb elmélete, mint ismeretes, a klasszikus görög korra megy vissza. Alapgondolata az volt, hogy az anyag igen kicsiny, oszthatatlan elemekből áll és ezekből épülnek fel a látható testek.

Még 30 évvel ezelőtt feltevésen alapult ez az *elmélet*, mellyel sok más jelenséget jól meg lehetett magyarázni. 30 évvel ezelőtt még neves tudósok kételkedtek az atomok reális létezésében, vagyis abban, hogy egy elemnek jól meghatározott, legkisebb részei különállóan, önállóan léteznek. A kutatás 1900-tól 1910-ig szolgáltatta azokat a kísérleteket, melyek alapján az atomok a hypothetikus, elméleti létezésből átmentek a valóságos létezésbe, azaz tapasztalatilag bizonyították, hogy atomok önállóan léteznek.

Az atomokat már addig sem gondolták egyszerű kis gömböcskéknek, hanem a kémikusok különféle tulajdonságokat láttak bennük, melyeket valencia, vagy kémiai érték szóval jelöltek. Hogy az atomok nem olyanok, mint a tapasztalati anyagoknak igen kis méretű másolatai, azt már addig is sejtették némely jelenségek-ből, nevezetesen a kathod-sugárnak az anyagon való áthaladásából.

A kathod-sugár légüres térben állítható elő, haladó elektromos részecskékből áll és pedig negatív elektromos részekből. Azt is szokták mondanl, hogy az elektron a negatív elektromosság atomja. Egy elektron súlya közel 2000-szer kisebb, mint egy Hydrogen-atom súlya, jól meghatározott elektromos töltése van és kísérletileg egyenként megfigyelhetők, tehát diszkrét, önálló létezésük tapasztalati tény.

Ha nagy sebességű ilyen elektronokat lövünk bármilyen testre, azt tapasztaljuk, hogy azok a testeken nagy mértékben áthatolnak. Lenard volt az első, aki ilyen mérésekből megállapította azt, hogy az atomok nem áthatolhatatlanok, amint ezt a nyers szemlélet gondolná. Az atomok a teret nem töltik be teljesen, sőt legnagyobb részük üres tér, ha elég nagy sebességű elektronokkal bombázzuk őket. Lenard mérései szerint egy köbméter platinában az áthatolhatatlan rész kb. csak egy mákszemnyi, a többi üres tér. (A platina a legnehezebb elem.) Hogy mi mégis áthatolhatatlannak találjuk, azt úgy kell értelmezni, hogy egy atom egy erőcentrum, ami kis méretű térben igen nagy ellenállást tud kifejteni más erőkkel szemben és így az előbb említett köbméter platina igen nagyszámu erőtereknek kompakt halmaza; hasonló méretű és minőségű tárgyak vagy erőterek nem hatolhatnak bele, míg ha elég finom lövedékekkel próbákozunk, úgy azok könnyen hatolnak át rajtuk.

Ezek és hasonló vizsgálatok lassanként oda vezettek, hogy

az atomok belső szerkezetét, azoknak alkotórészeit felismerték. Ugyancsak e körbe vágó vizsgálatok, nevezetesen a gázok ionizációjának jelensége azt mutatta, hogy az atomok alkotórészei elektromos eredetűek. Ugyanis gázok, melyek normális állapotban az elektromosságot nem vezetik, több módon (pl. Röntgen-sugárzás útján) nagy sebességű katódsugarakkal, rádióaktív α -sugarakkal, rádióaktív γ -sugarakkal) olyan állapotba hozhatók, hogy az elektromosságot vezetik. A részletes vizsgálatok szerint a gáznak ez az u. n. ionizált állapota úgy áll elő, hogy a külső behatásra a gáz egy atomjából egy vagy több elektron kilép és a visszamaradó rész pozitív töltéssel bír. Ezt a pozitív töltésű részt pozitív ionnak nevezzük is, az áramot csak az elektronok és ionok közvetítik. Az atomokból kilépő elektronok szintén hozzácsatolkozhatnak egy normális atomhoz és azzal együtt negatív töltésű iont alkotva, szintén részt vesznek az áram közvetítésében. Hidrogén-atom esetén egy atom egy elektrontól és egy u. n. magból áll. Ha az elektront eltávolítjuk, azaz a H-gázt ionizáljuk, a pozitív hidrogén-ion a pozitív elektromosság atomjaként jelentkezik.¹ Ennek tömege egyezik a H-atom tömegével. Bármily szokatlanul hangzik is, mint tapasztalati tényt állíthatjuk, hogy a H-atom egy pozitív töltésű sulyos részből és egy negatív elektrontól áll. Ezek egymástól eltávolíthatók, de maguk már fel nem bonthatók. Így tehát eljutottunk oda, hogy a legegyszerűbb kémiai elem atomja két elektromos testnek a rendszere. E két elektromos test közül a negatívnak neve, mint említettem elektron, a pozitív elektr. részecske neve pedig proton.

A további vizsgálatok azt mutatják, hogy az összes atomok, tehát az összes kémiai elemek atomjai e két elektromos részecskéből, tehát protonokból és elektronokból vannak felépítve.

Épen 25 éve kezdődtek ezek a vizsgálatok, melyeknek eredménye a mai fizikai képünk legfontosabb része, az atomfizika. E vizsgálatok eredménye röviden következő: Az atomok — bármely elem atomjai — egy u. n. bolygórendszerre alkotnak, mely rendszer középpontjában van a pozitív töltésű mag. E mag körül elektronok, tehát negatív elektromos részecskék vannak, melyeket

¹ Ujabbán sikerült megfigyelni pozitív-eletront, azaz pozitív elektromos testecskét, melynek tömege egyezik a H-atom tömegével és ezt nevezték el pozitron-nak.

ott általában keringő mozgásban levőknek gondolunk ép úgy, mint a naprendszerünk bolygóit, — innen a hasonlat. A mag körül a negatív elektronok száma Hydrogénnél 1, Héliumnál 2, Lithiumnál 3 és így tovább 4—5 . . . , aranyánál 79, Rádiumnál 88, Uránál 92.

Az atom normális állapotában a mag pozitív töltésének és az u. n. periferia (kerület) negatív elektromosságának az összege zérus, azaz az atom kifelé közömbösen viselkedik. Minden kémiai elemnél más a periferikus (külső) elektronok száma és így a kémiai elemek különbözősége már ezzel adva van.

Mint látjuk, az atom, melynek fogalma több mint 2000 éves, de aminek reális létezésében még 30 évvel ezelőtt is lehetett kételkedni, ma úgy áll előttünk, mint tapasztalati realitás, mint egy komplikált szerkezete pozitív és negatív elektromos részecskéknél.

Mind e megállapítások aránylag egyszerű kísérletekből következtek. Ha azonban már az ókori filozófusok előtt az a cél lebegett, hogy az egyszerűből magyarázzák az összetettebb képződményeket, annál inkább ez a célja a modern tudománynak. A feladat annál nehezebb, mert a modern fizika és kémia az anyagoknak számtalan tulajdonságát észlelte, melyek egy jó atomelmélet által mind megoldásra várnak. A feladat tehát a fent vázolt atomnak belső tulajdonságait megállapítani, melyekből a makroszkopikus testeken észlelt jelenségek megmagyarázhatók. Meg kell magyarázni az atom tulajdonságaiból pl. a fémek vezetőképességét, az egyes anyagok kristályosodási képességét, gázoknak a világító képességét Geissler csövekben, vagy amit az utcán lehet látni, a Philips-reklámokon, ezekben a hosszú világító csövekben és világító betűkön. Meg kell magyarázni a fluorescencia és foszforescencia jelenségét, amelyek világító óralapokról részben ismeretesek stb. Lassanként e feladatok közé kerül a kémiai vegyületek mechanizmusának kérdése, amik mind az atomok belső tulajdonságaiból erednek.

Amilyen egyszerűen hangzik ez, ép oly csodálatos ennek lehetősége, ha meggondoljuk, hogy az atomok méretei egy cm. százmilliomodrészével mérhetők. Tehát oly kiterjedésű testekről van szó, melyeknek kicsinységét már nem tudjuk elképzelni. Század-, mondjuk ezredmilliméter még az a távolság, amit elképzelhetünk. Az atomok azonban, amint említettem, a magból és a mag körüli elektronokból állanak és az atom szinte üres térből

áll. Tehát a mag és elektronok az u. n. atomtérfogatot nem töltik ki. Az atommagok és elektronok méretei jól meghatározott kísérletekből levont következtetések alapján még sokkal kisebbek. Az atom mérete és az atomot alkotó mag és elektronok mérete kb. a következő módon állanak egymáshoz: ha az atomot egy 10 m. átmérőjű gömbnek vesszük, akkor a mag kb. egy mákszemnyi és a körülötte keringő elektronok szintén mákszemek. Ha tehát egy mákszem körül 10 méteres gömbben 92 mákszemet helyezünk is el, az még mindig nagyon üres lesz. Az atom alkotó részei, amelyek most a világot alkotó végső substanciát képezik, kiterjedésükben még sokkal kisebbek, mint az atomok. Míg az atom bizonyos értelemben a közönséges anyag legkisebb reprezentánsának tekinthető, az atom alkatrészei materiálisan is egészen más valamik, mint a köznapi anyag; u. i. az atommagok pozitív elektromosak, az elektronok negatív elektromosak.

Az egyszerű szemléletnek annyira közönséges és ismert anyag helyére tehát a protonok és elektronok lépnek.

Látjuk tehát, hogy az anyag kérdésénél már egy jó lépéssel eltávolodtunk a kézzelfogható anyagtól. A modern atomfizikai kutatásoknak, — mint említém — legfőbb feladata az atomok belső szerkezetét és viselkedését követni, ami a távolálló szemlélő előtt elég komplikált feladatnak tűnhetik fel, ha meggondoljuk, hogy a mag körül keringő elektronok száma 1 től 92-ig változik és ha meggondoljuk, hogy ezen elektronok egymásra is erőt gyakorolnak. Az eddigi vizsgálatok eredményeiből csak 2 dolgot fogok röviden felemlíteni: elméleti meggondolásokkal sikerült egy hipotetikus képet alkotni arra nézve, hogy a mag körül az elektronok milyen geometriai elrendeződésben foglalnak helyet. Így sikerült az atomok sok kémiai tulajdonságát levezetni és megérteni az atomok belső szerkezetéből. Ismeretes, hogy sok, kémiailag különböző elem viselkedésben hasonlóságot mutat. Így már több, mint 50 évvel ezelőtt sikerült egészen sématicusan úgy csoportosítani az elemeket, hogy az egyes csoportok kémiailag rokon elemeket foglaltak magukba. Az elemeknek ez a csoportosítása a Mendelejew-féle periodikus rendszer néven ismeretes. Ennek lényege az, hogy ha az elemeket a növekvő atomsúlyuk szerint rendezzük, akkor nyolcas csoportonként a kémiai tulajdonságok ismétlődnek. Ez tapasztalati tény volt, aminek a modern atomfizika az atomok elektronjainak geometriai elrendezésével plauzibilis magyarázatát adta.

Igy például Mendelejew rendszerében Neon, Argon, Krypton, Xenon nemes gázok egy oszlopban vannak és az a közös jellemzőjük, hogy kémiaiag nehezen lépnek vegyülésbe. A modern atomelmélet szerint ezen elemek szerkezete olyan, hogyha az elektronokat gömbhéjakon rendezzük el, a nemes gázoknak legkülső burkolatán mindig 8 elektron foglal helyet és az elektronoknak ez az elhelyezkedése az a konfiguráció, amely kémiaiag legkevésbé aktiv. Viszont a kémiaiag legaktivabb elemek, Lithium, Nátrium, Kálium stb. a Mendelejew-féle rendszerben egy csoportban foglalnak helyet, mint rokonelemek. Ugyancsak a modern atomelmélet is egy csoportba helyezi ez elemeket, de még azt is megmondja, hogy ez elemeknek a legkülső burkán mindig csupán egy elektron foglal helyet, ami magával vonja azt, hogy ez elemek kémiaiag igen könnyen vegyülésbe lépnek.

Ennek a megértésére még meg kell jegyezmem, hogy a modern atomelmélet szerint a kémiai vegyülésekben működő erők elektromos természetűek. Ez erők létrejövétele a következő: az atomokban van egy tendencia, külső elektronburkolatokat lehetőleg stabilizálni, mely állapot akkor áll be, ha — amint említém — a legkülső gömbhéján 8 elektron foglal helyet. Egy atom tehát, melynek legkülső elektronburkolatán csak 6 vagy 7 elektron van, törekszik 1 vagy 2 elektront felvenni. Viszont atomok, melyeknek a legkülső gömbhéján csak 1—2 elektron foglal helyet, ezen elektronokat igen kis külső erőbehatásokra elveszítik. Ha tehát találkozik egymással egy atom, — melynek még a saját elektronburkának a stabilizására egy elektronra van szükség — például Clor egy atommal, melynek van lazábbkötésű elektronja, például Na vagy K-mal, akkor a Clor felveszi a Nátriumnak a legkülső elektronját. De ezáltal a Clor-atomból negatív Clor ion lett, — a neutrális Na atomból pedig pozitív Na ion lett, — (ha egy közömbös testből negatív elektromosságot veszünk el, a visszamaradó rész pozitív töltésű lesz). A két ionnak tehát ellentétes elektronos töltése lesz, minélfogva közöttük az ismeretes vonzóerő lép fel. Ez az elektrostatikai természetű vonzóerő tartja a Na és Clor-iont össze egy molekulává, mikor is, mint közönséges konyhasó viselkedik. Hogy a konyhasó molekulái ionokból állanak, azt onnan lehet következtetni, hogy konyhasót — és még sok más vegyületet — desztillált vízben feloldva, az a vizet elektromosan vezetővé teszi, Pedig a tiszta víz magában nagyon rossz vezető, a tiszta

szilárd konyhasó magában határozottan a jó szigetelők közé tartozik és a só vizes oldata mégis vezet. Ez épen azáltal történik, hogy a vízben a só-molekulát alkotó ionok a feloldás által oly mértékben meg lesznek lazítva, hogy egymáshoz képest elmozdulhatnak. Látjuk tehát, hogy a modern atomelmélet az atom belső szerkezetének elektromos felépítésével milyen egyszerűen magyaráz meg ismert fizikai és kémiai jelenségeket, és — amit még egyszer hangsúlyozok, — a kémiai vegyülésben működő erőket ismert elektrostatikai erőkre vezeti vissza.

Az atomfizikai vizsgálatoknak másik fontos eredménye az, hogy megmagyarázza a fény keltésének a mechanizmusát. Egy fényhullám keletkezése mindig atom, vagy molekulának belső változásával jár. Most ismeretes, hogy alkalmas módon gerjesztve minden elemnek jellemző szinképe van. A gerjesztés módja szikra átütés, lángban elpárologatás, ritkított gázban elektromos kisülés stb. A jellemző szinkép alatt azt értjük, hogy egyazon elemhez mindig ugyanazon szinképvonalak tartoznak. A szinképvonalakat azoknak hullámhosszával vagy rezgésszámával jellemezzük. Hogy az atom belsejében az állapot változásoknak milyen sokfélesége lehetséges, azt megítélhetjük abból, ha meggondoljuk, hogy minden egyes szinképvonal kibocsátásához más és más állapotváltozás — vagy, ha nem akarunk egészen pontosak lenni — más és más mechanikai viselkedés tartozik; és ha ezzel összekötjük azt a spektroszkópiai tényt, hogy az egyes elemek szinképvonalainak száma százakra, ezrekre, sőt százezrekre rughat; egyfelől a rengeteg vonal, másfelől pedig a hullámhosszoknak egy oly bámulatos egyformasága azt mutatja, hogy az atom, mint gépezet, csodálatos pontossággal működik. A Röntgen-sugarak keletkezési módja teljesen egyezik a látható fényhullámok keletkezésével úgy, hogy ha itt fényről beszélünk, az alatt egyszerre látható, ultra-viola-, ultravörös- és Röntgen-sugarakra kell gondolni.

Igy tehát szembenáll egyfelől a spektroszkópiailag lemért hullámhosszak sokasága az atomszerkezet fentebb vázolt elméleti képével és hogy a modern atomelmélet mily csodálatos eredményeket ért el, megítélhető abból, ha látjuk, hogy az elmélet az atomoknak tulajdonított számszerű adatokból, vagy mint mondják atom-állandókból, mint rendszám, atomsúly, elektromos elemi töltés, a legkisebb elemi energiamennyiség, illetőleg sugárzási állandó — (szóval mennyiségekből, melyeket a spektroszkopiától függetlenül egészen másfajta kísérletekből nyertünk) — levezeti az illető elem szinképét.

A modern atomelmélet ez eredménye a legutóbbi 5 év vívmánya és bár a jelzett feladatok megoldása a kezdet kezdetén áll, az eredmények annyira biztatók, hogy bizvást mondhatjuk, hogy az ember a fizikai világgal szemben még sohasem állott ennyire a helyes megoldások útján.

Ha most a természetben látható jelenségekről akarnánk számot adni, mondhatjuk, hogy az atom egy változatos erőcentrum, mely molekulákká, molekulák molekulakomplexumokká egyesülhetnek. Ilyen módon elképzelhetők nagyobb komplexumok, melyek egészen speciális funkciókra képesek és az élő világ sejteit alkotják. Ezt a gondolatmenetet követték már régebben, a múlt század 60–80-as évektől kezdve és ilyen megfontolások alapján filozófiai rendszereket dolgoztak ki, melyek materialista, monista és más nevek alatt a háboru előtti időkben nagy hirre tettek szert. Mindez elgondolásoknak az volt a lényege, hogy minden ismert jelenséget, tehát lelki és szellemi jelenségeket is, vissza akartak vezetni anyagi folyamatokra. Azt hiszem, úgy lehet értelmezni a dolgot, hogy a természettudományok vívmányai a múlt század közepe felé annyira megkelelték az embereket, hogy azt hitték, hogy az emberiség most végre tényleg a bölcsék kövének a birtokába jutott. Én azt hiszem, e sorok olvasói közt is vannak többen, akik 20–30 évvel ezelőtt még nagy lelkesedéssel olvasták Büchner „Erő és anyag“ és Häckel „Welträtsel“ című műveit stb. Az u. n. szakkörökben ez a láz elmúlt, azonban e gondolatok bizonyos formájukban azóta egyenesen társadalmi tényezővé lettek. Nem célszerűtlen tehát e dolgokat egyszer rendszeresen átgondolni.

A kérdés tehát egészen szárazon az: lehet-e a lelki és szellemi jelenségeket anyagi folyamatokra, tehát fizikai és kémiai folyamatokra visszavezetni? Ha ez történt, akkor sohasem a természettudományok módszereivel, vagy ezek helyes alkalmazásával történt. Fentebb vázoltam a fizika módszerét. A fizika csak mérhető fogalmakkal dolgozik és pedig olyan fogalmakkal, melyek végső eredményben cm., gr., sec.-al fejezhető ki, tehát hosszúság-, tömeg, és idővel. Ilyen fogalmakat, mint érzelem, hit, áhitat, lelkesedés, hősiesség, megalázkodás stb. stb. a fizika nem tud működésébe vonni, bár minden fizikus előtt világos a jelentésük. Ezeket a fogalmakat nem lehet cm., gr., sec. ra visszavezetni, mert a tartalmuk egészen más. Ilyen fogalmakra a fizikus, mint fizikus az ő tudományának segítségével nem tud mondani semmit. A fi-

zikus, — ha ő e kérdésekkel szemben is oly óvatos akar lenni, mint a szakmájában — csak azt mondhatja, hogy tapasztaljuk, hogy vannak lelki és szellemi jelenségek. Tapasztaljuk, hogy az ember életében ezeknek oly nagy szerepük van, hogy nem nagyitunk, ha azt mondjuk, hogy az emberi életnek ezek teszik ki a lényegesebb, értékesebb, nemesebb részét. Tapasztaljuk, hogy az ember életének kettős oldala van — egy anyagi és egy szellemi, — melyek egymásból nem vezethetők le és amelyeknek egyikét is elhanyagolni nem lehet. Például nem lehet táplálék vagy levegő nélkül élni hosszabb ideig. Az élet anyagi feltételeinek van egy minimuma, mely nélkül maga az élet megszűnik. Ezzel szemben a szellemi és lelki szükségletek vagy nyilvánulások, bár hosszabb ideig szünetelhetnek, de nélkülük az élet elveszti értékét és jelentőségét.

A lelki és szellemi jelenségek szerintem ép olyan realitások, mint a kézzel fogható tárgyakon végbemenő folyamatok. Sőt annyira realitások, hogy bizonyos értelmezéssel azt mondhatjuk, hogy fizikailag jelentkező erőhatásokat képesek kifejteni. Minden nap tapasztalat, hogy például többen egy társaságban ülnek együtt, valaki jön, mond egy pár szót és egy a társaságból felugrik, vagy esetleg sirva fakad. Egy szó, amit mindnyájan egyformán hallottak, de míg a többit közömbösen hagyja, egyiknél fizikai mozgásokat vált ki. Miután egy ilyen kérdés lelki voltánál fogva kívül esik a szigorú természettudományok körén, nem is lehet mindenki számára egyformán bizonyítani, ép úgy, mint például nem lehet mindenkinek egyformán bebizonyítani, hogy egy festmény vagy dráma szép vagy nem szép. Ezzel szemben látunk lelki jelenségeket, érzelmeket, melyek annyira uralkodnak az anyagon, az őket hordozó anyagi testen, hogy azt egyenesen a megsemmisülésbe képesek vinni. Mindnyájan tanui és részesei voltunk a világháborúnak, melyben egy magasabb ideális eszme szolgálatában oly sok ember életét áldozta. Dacára a katonai fegyelemnek, ha az emberben csak az önfenntartás ösztöne volna, tehát a materiának a saját létéhez való ragaszkodása, teljes lehetetlenség lett volna az embereket tűzbe vinni. Az élethez mindenki ragaszkodott ott is, de többé-kevésbé tudatosan ott élt a lelkekben egy magasabb cél, egy magasabb szükségszerűség tudata.

A hős lényege tehát az, hogy saját pusztulásának biztos tudatában is egy magasabb lelki cél szolgálatában áll és amíg él,

kitart mellette. Itt tehát van egy példa, ahol a lelkeség legyőzi az anyagiságot, amit én nem tudnék megérteni úgy, ha ez a lelkeség csakis az anyagiasságnak volna egy funkciója. Ujra ismétlem, hogy itt, mint az egész bölcsélet területén nem lehet mindenkit szükségszerűen meggyőző tételeket vagy logikai láncolatokat felállítani. A filozófiai és általában a lelki és szellemi igazságok belátásának mindig vannak bizonyos szubjektív feltételei. Csak így lehetséges az, hogy egyszerre, egy időben ellentétes filozófiai, művészeti, irodalmi irányok vannak.

Visszatérve főkérdésünkhöz, azt ujabban oly megvilágításba lehet helyezni, hogy a 80-as évek materialistái elcsodálkoznának rajta. Ugyanis a legújabb fizikai elméletek inkább maguk keresnek kontaktust saját igazolásukra a bölcséleti felfogásokkal, nem hogy ők akarnák a metafizikai világot megoldani. A relativitás elmélete legalább névleg mindenki előtt ismeretes. Ez az elmélet egy összefüggő rendszerbe foglalta az elektromágneses és gravitációs jelenségeket. Jelentősége abban van, hogy logikus egységet teremtett sok oly jelenség közt, melyek eddig izoláltan, magyarázat nélkül álltak; vagy pedig megmagyarázott olyan tapasztalati jelenségeket, melyeket az eddigi elmélet nem tudott megmagyarázni. A fontos az, hogy az újabb fizikának egyik legnagyobb jelentőségű elmélete olyan *felfogással* dolgozik, amelyik a régi fizikusnak egészen új. Így pld. a relativitás elméletében a tömeg — a testek tömege, melyet a mérlegen azok súlyával mérünk — függ a testek sebességétől. A köznapi szemlélet ezt nem tudja felfogni és mégis vannak tapasztalati jelenségek, melyek a tömeg ezen értelmezését igazolják. Igaz ugyan, hogy a tömegnek ez a változandósága a sebességgel csak olyan nagy sebességeknél lesz jelentős, mely sebességek a fény terjedési sebessége mellett nem elhanyagolhatók; mégis, ha a fizikai világ jelenségeit egységesen akarjuk áttekinteni, kénytelenek vagyunk a tömeg fogalmát így kibővíteni.

Ugyancsak a relativitás a tér és idő fogalmát oly módon revidálja, hogy a tér és idő között a különbség eltűnik. A relativitás elmélete ezt matematikai úton éri el, — négydimenziós geometriával dolgozik; e négy dimenziós geometriában a negyedik dimenzió az idő, aminek a matematikai kezelésben a közönséges tér 3 dimenziójához képest semmi megkülönböztető jele nincs. Itt utalok Kantra, aki szerint megismerő képességünk olyan, hogy a világot a tér és idő formájában látjuk. Szerinte a tér és idő szem-

Az enyészet, a halál metafizikai árnyékában megpillantja az emberiség sorsát Isten irányító kezét. Megható szavakkal mondja ki a nagy igazságot:

És megnyugszunk, hogy mint hű szolga által
Isten mindent halál által teszen,
Mert amint így dúl, tisztít és a sirból
Ifjultabb élet bölcsője leszen.

Élet és halál így lép egymással szent frigyre Madách világnézetének metafizikai magaslatán. A végső megállapítás pedig e kérdést illetően az alábbi kijelentés: „Küzdés az élet, nyugvás a halál“ (*Csak béke, béke.*). E bölcséleti meghatározás Madách metafizikai világnézetének központi kérdéséhez vezet el bennünket: mi a lét, és az élet (egyetemes) lényege, illetőleg értelme. E kérdésre adandó feleletünk megalapozása végett ki kell emelnünk, hogy Madách költészetének ugy hangulatilag, mint bölcséletvilágnézetileg legsajátságosabb jellemzője, hogy belső és külső ellentétekre épül fel s ez metafizikájára is kihat. Ez a jellegzetesség metafizikai sikon is félremagyarázásokra adott alkalmat. Így pl. Brisits Frigyes *Madách világmegfelfogása és a XIX. század*¹ c. tanulmányában Madáchot szellemi életünk legörömtelenebb magyarjának minősíti, akit úgy siratunk, hogy semmiképp sem tudjuk végleg eltemetni. Szerinte Madách világnézeti tragikumát ép metafizikájának kinzó megoldatlansága, kirívó gyatrasága okozta. Úgy látja, hogy Madách kettős megvilágítást használ: fény és árnyék hatásaival dolgozik, a dialektika szellemi kettős fényvetítésével, amely két felé is igazat akar adni s így féligazságokra jut el. Madách mintha ránk bizná — szerinte — a döntést, hogy fényben, vagy árnyékban nézzük a megoldást, vagy egyszerűen vegyük úgy, amint van, hisz a játék úgyis egyre megy. Ezért nem lehet tudni, hogy Madách derűlátó, vagy borúlátó. Madách velünk él, de nem bennünk, hanem *felettünk*. Nem tudtuk felszívni, feloldatlan maradt. Brisits a XIX. század szellemi hatásának tulajdonítja, hogy bár Madách kénytelen-kellelten eljut a metafizikai emberhez, de nem tudja azt még rekonstruálni sem. Mindenesetre tagadhatatlan, hogy Madách a létet metafizikai gyökerében is úgy ragadja meg, mint az ellentétek örök és nagyszerű küzdelmét,

¹ Élet. 1923. évf. 23. sz. 505—508 l.

amelyet csak Isten tökéletessége és gondviselő hatalma foglal összhangzatos egészbe és oldja fel az ellentéteket a szellem fenéséges mivoltú élet-mozgalmasságában.

Madách lehetetlennek minősíti, hogy a lét e jelenleg meg-lévő s metafizikai lényegre alapozott dialektikus mozgalmassága va-laha is megszűnhetnék. Madách szerint ezt kizárja Isten örök léte és végtelen, kiapadhatatlan lényege, amely nem egyéb, mint élet és életadás időtlen-időkgig. Madách felfogásának dualisztikus jel-legéből is következik, hogy az Eszme és az anyag, az Úr és Lu-cifer között örökös küzdelem folyik, még akkor is, ha Lucifer lé-nyege és célja nem az igazi és a végső cél s a legfőbb érték. Madách metafizikájában anyag nélkül nem lehet élet, nem lehet világ, sőt nem lehet Isten sem. Az Eszme anyag nélkül *hatástalan*, az anyag viszont Eszme nélkül holt, *tehetetlen*.¹ Az anyag szintén *örökéletű*, megsemmisíthetetlen. Madách Arany Jánosnak 1861 nov. 2-án írt levelében határozottan tagadja az anyag időben való teremtését illetőleg keletkezését „Lucifer... taglalván a teremtés művét, csak az anyagok összegyurásáról, keveréséről beszél, nem *semmitől teremtésről*“ (!). Az anyagi világ és egyáltalában a lét minden mulandósága, változandósága csak látszólagos: az örökös változás nem lényegben történik. Mindig ugyanaz ismét-lődik: — *πάντα ρει* — minden folyik és visszatér. A létnek örök teremtő megújulásában az élet a lefelé vezető út, a halál a felfelé vezető út.² Goethével együtt vallja Madách, hogy még az örök üdvösség is pokollá válnék, ha nem nyílnék többé lehető-ség újabb küzdelemre (*Pál öcsém sirjánál*). *Angyal és leány* c. versében mondja:

Ó de szívünknek nincs megnyugvása,
Mely betöltse, nincs üdv elég nagy;
Még a mennynek is lehull varázsa,
Teljesületlen vágyat, ha nem hagy.

Megelégedés c. versében ugyanez a gondolat ismétlődik:

De sziveinkben szent leend örökké,
Míg percenként gördülnek a századok.

(*A halál költészete*).

¹ V. ö. a Kant-féle ismeretelméleti axiomával: a fogalom szemlélet nélkül üres, a szemlélet fogalom nélkül vak; valamint Galamb Sándor: Kant és Madách. Irodalomtörténeti Közlemények. 1917 évf.

² Herakleitos: *ὄδος ἄνω* és *ὄδος κάτω*.

Pór lelkek költék, hogy erény legyen
A megnyugvás sorsunkban, óh nem az.
Csak addig Isten képe a kebel,
Míg kétkedik, feljebb tör és csatáz.

Küzdés nélkül Madách nem látja semmi értelmét sem ennek, sem a tulvilágnak. Ez az energetikai felfogás, küzdést kívánó derülátás kapcsolja egybe ugyanazon jellegű és célzatú életértékelését metafizikájával és ennek érzelmi megalapozottságával, a tragikus életérzelem hősie küzdést igénylő derülátásával. Mindez aztán egy teljesen összhangzatos, kiépített világnézetben kristályosodik ki Madách főművében, Az Ember tragédiájában s úgy esztétikailag, mint bölcseletileg halhatatlan remekművet eredményez. Ez a felfogás a földi lét ellentéteit teljesen feloldotta, de csak külsőleg, mert nem oldhatta meg az emberi lélek transzcendens, metafizikai igényeiből származó örök kérdéseit, adekvát (ki-merítő) módon. Innen származik azután Madách világnézetében is metafizikai téren bizonyos tragikus feszültség, amely minden bölcseleti és vallási rendszernek kisebb vagy nagyobb mértékű velejárója. Ezt azonban végérvényesen kiküszöböli bölcseletileg Madáchnak Istenről való felfogása (érzelmileg, hitbelileg ugyanis ez nem sikerül). Madách végtelenre törő lelki (érzelmi) és értelmi beállítottságával vágyott volna tudni, miként Ádám is, hogy az emberiség fejlődik-e, közeleg-e Isten trónusához. Érdemes-e küzdeni, vagy épenséggel elbukni a kultúráért, ha ennek az áldozatnak semmi eredménye sem lesz a jövőben. Fölmerül lelkében a kétség a kultúráért folytatott küzdelem értelméről. Pál öccsének tragikus halálával kapcsolatban így beszél a kultúra értékéről:

Minden miveltségünk Bábel torony,
Vágyunk felérni vele az eget,
S hosszú fáradság, építés után
Oly messze az, mint volt fejünk felett.

(Pál öcsém sirjánál.)

Hisz az emberiség fejlődésében, de nincs (észbelileg) értelmileg meggyőződve róla s ezért kételkedik.¹

A *tulvilági életre* vonatkozóan a Nirvána-szerű teljes megsemmisülés és a keresztény értelemben veit egyéni lélek halhatatlanságának hite között ingadozik lírai költeményeinek vallomásai-

¹ V. ö. Az ember tragédiájának XV. színében mondottakkal!

ban. Az ember tragédiájában is az Úr csak kitérő feleletet ad Ádámnak e kérdésre vonatkozóan, aminthogy racionálisan más felelet nem is adhat. De máskülönben úgy látszik, hogy Madách szerint mindegy, hogy mi következik a halál után. Erre mutat *Kórógyon* c. költeményének egyik szakasza :

Hogyha felmarad lelkemnek énje
A nagyot fisztábban élvezem,
Hogyha hamvamat széthordja a szél
Bum is elhagy — mindegy hát nekem.
Jöjjön bármi, vétkek sulya nem nyom,
Sok volt e sziv gyöngesége bár,
A nagy percben mind nem sokba számít.
S letörli végkép a halál.

Hitének másik fordulópontja a *szabadság* kérdése.¹ Madách világosan látja, hogy az emberi szabadság a tudás, a tiszta ész világában egyáltalán nem nyilvánvaló, illetőleg nagyon viszonylagos (jelentéktelen) értékű. *Betelt kívánságok* című költeményében ép erről győzi meg a *lényeglátó tudomány*, amelyet egy hatalmas tündér juttat birtokába a költőnek.

S ím, szemem előtt egy nagy koporsó
Táru fel, benne rothadás nyüzsög,
Születés áll irva rajt, s felette
E szó *szükségesség* mennydörög.

De az Abszolútum, Isten is kizárja, hogy igazi szabadságról beszélhessünk. Hagyatékában egyik feljegyzése ép erre a kérdésre vonatkozik: „Oly véghetetlen szellemi lénynek, minőt az Istenben képzelünk szükségkép mindentudónak kéne lenni, tudjuk, hogy minden dolognak van oka, melynek sorsát és következését, túlvalva portól, szükségkép felfognók, predestináció“.² Következőleg az emberi szabadság csak annak elismerése lehet, hogy *egyedül* Isten szabad és mi emberek csak úgy lehetünk szabadok, ha Isten szabadságának vagyis harmóniájának részeseivé igyekszünk lenni. Ez azt jelenti, hogy a kultúrában élő és a kultúráért küzdő, nemes egyének harcát vállaljuk, vagyis igyekszünk összhangba hozni testi és lelki, érzelmi és értelmi, egyéni és társadalmi szükségleteinket, meghatározottságainkat és elkötelezettségeinket a tel-

¹ V. ö. Kant. Gyakorlati ész posztulátumaival: *Isten léte, halhatatlanság és szabadság.*

² 13. jegyzet l. Voinovich : Madách Imre és Az ember tragédiája. 449. l.

jesebb és igazabb szellemiség fensőbb egységében. Az emberi akarat szabadsága viszonylagos értéküségéből csak úgy emelkedhetik ki, ha az Isten akaratával azonosul és annak abszolút értékében részesedik. Ez az igazi szabadság és egyben szellemi boldogság is. Madách e végső gondolata Spinozához hajlik, aki a boldogságot (beatitudo) szintén a dolgok Istenből folyó szükségességének átértésében látja, mert ez fölibe emel az érzéki világnak, a mulandónak s összekapcsol az örökkévalósággal.¹ Madách végső metafizikai állásfoglalása szerint a világ mindenség (és benne az emberiség) élete örök, szükségszerű egyensúly és összhang az ellentétek nagyszerű és állandó küzdelmében. *Örüljek meg* című költeményében mondja:

Minden egy nagy lánc, egy=egy szeme,
Melyet, mint dal, mint összhang foly körül
Az Isten lelke véghetetlenül.

Ez a felfogás Leibnitz praestabilita harmoniájára emlékeztet. Madách Leibnitz-cal együtt hirdeti, hogy a világban tulajdonképen minden jó, sőt úgy a legjobb, amint van. A rossz, az emberi élet minden keserve, boldogtalansága csak abból származik, hogy az ember metafizikai vétségbe esett, kiszakította magát a természet harmóniájából, (v. ö. Rousseau) vallásilag szólva elszakadt Istentől s maga akarta egyéni és társadalmi sorsát irányítani. A saját korlátoltsága, gyarlósága folytán önhittsége súlyos bűnhődést vont maga után. Ebbe a metafizikai vétségbe esett ember számára elhallgat az égi zengzet, az isteni szózat, nem érti többé a természet szavát és nem érzi a mindenség összhangját és azon keresztül nem látja meg Istent. Mindezt csak az Istentől elszakadt lélek nem tudja felfogni, amint *Gyermekeimhez* c. költeményében mondja a költő:

Csak a büszke ember, aki elszakadt
Tőlök, önmagában bizva balgatag,
Az nem érti s annak a széles világ
Olyan szomorú lesz és oly hallgatag.
Köztök örvényképen az okoskodás
Végtelenje tátong mindég éhesen,
Hit, remény és élet mind beléje hull
S mégis mindig ott van megtölthetetlen.

¹ Lásd Voinovich i. m. 440. l.

Rajta át nem értjük a dalt, melyen szól
Gyermek anyjával, a természet velünk,
S mégis hogyha halljuk titkos hangjait,
Fájó kéj reszketi által keblünk.

— — — — —

S boldog még, kinek fáj az, hogy feledé,
A dalt s lelke mélyén szent sejtelve van.
Hogyha vonzza őtet, és merit, merit,
Bár, mind mit merit csak viz s nem a folyam,
Élő ér, ég tükre...

A megváltás az ember számára egyedül az Istenhez való alá-
zatos visszatérés lehet, illetőleg az isteni összhangra irányuló ál-
landó törekvés az egyén és társadalom adottságának és hivatásá-
nak megfelelőleg.

Madách *értékbölcsületének* ilyenformán a tökéletes összhang
jényegi hordozója, Isten lesz a főértéke. Az emberi élet értelme és
célja ennek megfelelőleg nem lehet egyéb, mint küzdeni erőnk szerint
eme isteni összhang teljesebb megközelítéséért, egyéni, társadalmi,
kulturális életünkben egyaránt. Ebben a szent küzdelemben nem
csüggeszthet el az a gondolat vagy viszonylagos létünk ama ta-
pasztalata, hogy e célt soha sem érhetjük el teljesen. Végetlen a
tér, amely a munkára hiv s mi csak végezzük el, tölünk telhető-
leg, a nekünk jutott munkát, töltjük be egész lélekkel legjobb hi-
tünk szerinti hivatásunkat. A többit pedig bizzuk Istenre, aki majd
kipótolja a mi fogyatkozásainkat. *Isten keze, ember keze, A halál
költészete* ezt hirdetik nekünk. A nemes léleknek nem számít,
hogy nincs biztos tudásunk, hogy az emberiség halad-e előre az
általala hozott áldozat nyomán, hogy jut-e halhatatlanság osztály-
részül számára vagyis, lesz-e jutalma a nemes kebelnek. Isten tö-
kéletessége, jósága, csalahatlan biztosíték arra nézve, hogy minden
csak a legjobban történhetik földi és földöntúli életünkben egy-
aránt. Madách igazán nemes, önzetlen léleknek és mély gondol-
kozonak mutatkozik az alábbi sorokban: „11. Isten véghetetlenül
bölcs, mert felfogásunk a bölcseségről szinte(=szintén) emanációja.
12. *Véghetetlen jó* nem lehet oly értelemben, hogy minden bamba
kérést meghallgasson, ez tökéletlenség lenne, — s innen látni,
mi támad az esztelenül össze-halmazott dicséretből; — nem lehet
pedig, mert fel kellene tennünk, hogy véghetetlen bölcsességű ha-
tározatát egy pimasz kérésért felforgatva, ezer világból álló rend-

szerét változtatná.“¹ Madách teljesen hívő lélekkel hagyatkozik Isten akaratára. Isten szent hatalmát úgy látja, hogy az gondos szülőként kísér minden léptet:

S míg az ember dórén és elbizakodva,
Sebhelyeket vág, ha alkotni akarna,
A kegyes Istenkéz újra magához hív,
És a sebhelyeket lassan behegeszti.

(Isten keze, ember keze).

Isten jóságos keze befödözi az embernek minden gyarlóságát s kijavítja földi igazságtalanságainkat. Ezt vallja *Télen c.* versében e szakasz:

Elveszett a mesgye, melyet kapzsiság vont,
Mít kicsinyes tervvel emberkéz irányza;
Hol az Isten ír a télben és halálban,
Ott beáll a végzet szent egyformasága.

Ez utóbbi gondolat folytatója Madách egyik legszebb és legderüesebb költeménye: *Megnyugvás a sorsban*. E költemény értelme az, hogy a sors tengerének vészzeitől korbácsolt nemes lélek örök megnyugvása és boldogsága lehet — az egyéni élet minden tragikuma ellenére is, — ha csak egyszer életében megzendült lelkében az égi zengzet s kigyult bensejében az Istennek dicsfénye. Ebben az esetben ugyanis az örökkévalóság fényében — sub specie aeternitatis — tudta megpillantani a lét minden moccnását és igazi értelmét. Ez a pillanatnyi megvilágosodás, kinyilatkoztatás, isteni boldogságot, azaz összhangot teremt a lélekben és annak világnézetében. Ez pedig végeredményben nem egyéb, mint Isten boldogságának részesévé válni még e földi lét határai között. Ezzel Madách világnézetében feloldódik minden tragikus feszültség. Ezt a világnézeti katharizist költőileg jeleníteti meg a fent említett vers első és utolsó szakasza:

Istenem! Monda a szirt, mért teremtél,
Itten állni századokon által?
Korbácsolva a habok dühétől
És csatázva a tenger-viharral!

— — — — —
S a kopár szirt nem panaszkedik már,
Ezredévre van vigasztalása:

¹ Voinovich i. m. 449. l.

Öröme a dal, és a végzetnek
Végtelenje szent megnyugovása.

E végső megállapítás visszavezet ahhoz a világnézet-lélektani megállapításunkhoz, hogy a hősi lélek kielégülést, gyönyört érez a tragikumban, a fájdalom is, mert ez is jele annak, hogy ő örök és fenkölt célra törekszik, amely mindig megújuló akarás tárgya lehet és kell is annak lennie. Ezzel el is érkeztünk Madách életfilozófiájának csúcspontjára, illetőleg végére. Pauler *Az élet mélysége és gazdagsága*¹ című tanulmányához folyamodunk, hogy vizsgálódásunk eredményeit összefoglalhassuk.

Pauler szerint a külvilágból felvett benyomások *menyiségének* sokasága az élet *gazdagságot* méri, míg a lélek belső fejlettsége és az ennek következtében adódó élmények *minőségi* fokozatai az élet *mélységét* határozzák meg. Madách világnézetében az élet gazdagsága és mélysége legmagasabbfoku kiteljesedésében bontakozik ki. Madách lelke nyitva állott minden benyomásnak, amit a külvilág — kozmikus és emberi vonatkozásban — feléje küldött s így páratlan lelki gazdagságra tett szert. Az élet gazdagsága — Pauler szerint — nagy és erős lelkekben az élet elmélyülését eredményezi. Életünk pedig annál mélyebb, mennél tartalmasabb lelkivilágunk s annál gazdagabb, mennél teljesebb átélésén épül fel a külvilágnak. A teljes, az igazi élet a kettő harmónikus egybefonódása. Így lesz a valóság teljessége Madách világnézete szerint egység a sokféleségben, szabadság a kényszerűségben, szellem az anyagban, Isten az emberben, hivatás a robotban, gyönyörűség az igazhordozásban, feltámadás a halálban, állandóság, örökkévalóság a változásban. Az életfelfogás teljessége így vezet harmónikus értékelésre (mindenben értéket lát) és harmónikus lelki életre (szabadság és önlegyőzés egyensúlyában). Aki az életet a maga teljességében, kimeríthetetlen sokféleségében fogja fel, s *egyazon* uralkodó szempont (*életcél, főérték*), alá képes hozni, az élethangulatában — Pauler szerint — nem lehet más, mint optimista. T. i. az életfelfogás egységessége és átfogó volta csak a harmónia hangulatát hozhatja létre, melynek öntudatosított formáját ép optimizmusnak nevezzük. Ez Madách világnézetére is fenntartás nélkül kimondható. Madách lelke olyan tükör volt, amely visszasugározta azt az árnyékot és

¹ Napkelet, 1923. évfolyam.

az unitárius hitből táplálkozó unitárius erkölcs építi. Ma az áldozatok korát éljük, amikor az örök értékek ítélőszéke előtt csak azok maradhatnak tisztán, akik aranyat, ezüstöt és drágakövet áldoztak lélekben és testben az unitárius jövőért. Aki az anyaszentegyház vezetésében való részvételt csak dísznek, de nem áldozathozatal és a szolgálat áldott alkalmának tekinti, bizony mondom, hogy fát, szénát és pozdorját épít és az értékek ítélőszékében megsemmisül. Ime néhány szó, melyben benne van egy egész ember gondolat- és lelki világa. Az elhunytak mindnyájan hú fiaik voltak egyházunknak. Nyugodjanak csendesesen! Fájdalommal kell megemlékeznünk itt még Dsida Jenő író, költő elhunytáról is, aki nem volt unitárius, de unitárius összejöveteleken is szerepelt szép verseivel. Temetésén főtitkár vett részt s kifejezte Irodalmi Társaságunk mély részvétét a szülőknél és a „Keleti Újság“ szerkesztőségének.

Az Unitárius Irodalmi Társaság vagyoni állapotáról részletes jelentést az Irodalmi Társaság pénztárnoka fog tenni.

Végül nagy örömmel jelentem, hogy Dr. Ferenczy Géza elnök 49.900 —, azaz negyvenkilencezerkilencszáz lej alapítványt tett az Unitárius Irodalmi Társaság részére s azt a Társaság pénztárába befizette. Az Alapítvány célja a magyar unitárius irodalom értéktermelésének biztosítása.

Választmány Dr. Ferenczy Géza elnök nagybecsű alapítványát szély hálával és köszönettel elfogadta s azt a nagyjelentőségű ténnyé nyilvánította és az egyházi főhatóságnak bejelentette.

neki Ismételtelen köszönjük Dr. Ferenczy Géza elnöknek e helyen szik, agyszerű alapítványát, mert ebből a példaadásból megtanultuk világn, hogy a legnehezebb megpróbáltatások napjaiban is érdemes közö, nekért küzdeni, érdemes a közérdekért áldozatot hozni, köztö, ötelességteljesítő, áldozatos lelkek sohasem halnak meg, kulturánakké élnek a nemeslelkű emberek szívében. Éljen sokáig Madách vilá Géza az Unitárius Irodalmi Társaság elnöke!

ebben az én voltam szerencsés az Unitárius Irodalmi Társaság világnézetéhe, inkalkodásáról jelentésemet megtenni s tisztelettel kérvilágnézetéhe, tisztelt közgyűlést szíveskedjék azt tudomásul venni. erőre kapnak. n. a főtitkári jelentést köszönettel tudomásul vette. nála — erős vázart alelnök jelentést tett a „Keresztény Magvető“-hatatlan szavakak, evább mind több vezető unitáriusnak kezd szívatos, a homályos vázardházy Sándor pénztáros vagyongyarapodásról hic dii sunt. Lépjetek. anyok során közgyűlés Nagyernyei Kelemen

1 V. ö. Benczédi Pál M. megemlékezésével. Ker. közgyűléstől.

2 Pauler Ákos i. m. U. o. 1.

3 Kristóf György: Petőfi és Madách c. művéből (Közgyűlési beszámoló).

4 Balogh Károly: Madách, az em. legb.

Öröme a dal, és a végzetnek
Végtelenje szent megnyugovása.

E végső megállapítás visszavezet ahhoz a világnézet-lélektani megállapításunkhoz, hogy a hősi lélek kielégülést, gyönyört érez a tragikumban, a fájdalom is, mert ez is jele annak, hogy ő örök és fenkölt célra törekszik, amely mindig megújuló akarás tárgya lehet és kell is annak lennie. Ezzel el is érkeztünk Madách életfilozófiájának csúcspontjára, illetőleg végére. Pauler *Az élet mélysége és gazdagsága*¹ című tanulmányához folyamodunk, hogy vizsgálódásunk eredményeit összefoglalhassuk.

Pauler szerint a külvilágból felvett benyomások *menyiségének* sokasága az élet *gazdagságát* méri, míg a lélek belső fejlettsége és az ennek következtében adódó élmények *minőségi* fokozatai az élet *mélységét* határozzák meg. Madách világnézetében az élet gazdagsága és mélysége legmagasabbfoku kiteljesedésében bontakozik ki. Madách lelke nyitva állott minden benyomásnak, amit a külvilág — kozmikus és emberi vonatkozásban — feléje küldött s így páratlan lelki gazdagságra tett szert. Az élet gazdagsága — Pauler szerint — nagy és erős lelkekben az élet elmélyülését eredményezi. Életünk pedig annál mélyebb, mennél tartalmasabb lelkivilágunk s annál gazdagabb, mennél teljesebb az élésén épül fel a külvilágnak. A teljes, az igazi élet a kettő mórónikus egybefonódása. Így lesz a valóság teljessége Madách világnézete szerint egység a sokféleségben, szabadság a kétségben, szellem az anyagban, Isten az emberben, hivatás a társadalomban, gyönyörűség az igahordozásban, feltámadás a halálból, az állandóság, örökkévalóság a változásban. Az életfelfogás díj csak így vezet harmónikus értékelésre (mindenben értéket 28 alapító, mórónikus lelki életre (szabadság és önlegyőzés egyszertári osztály- Aki az életet a maga teljességében, kimerithetetlenül fogja fel, s egyazon uralkodó szempont *(életcél)* körül elhunytak: pes hozni, az élethangulatában — Pauler szerint — a szertartási és Domás, mint optimista. T. i. az életfelfogás egyszertári eszményien finom volta csak a harmónia hangulatát hozta, kinek hagyatékából a tudatosított formáját ép optimizmusnak, amelyre oly nagy szükség világnézetére is fenntartás nélkül létezésében.

olyan tükrös volt, amely vissza-¹ David Ferenc városának templomát redikált, felvetette a kérdést, milyen

¹ Napkelet, 1923. évfolyam. És felelte: „Olyanná lesz, amilyennek

az unitárius hitből táplálkozó unitárius erkölcs építi. Ma az áldozatok korát éljük, amikor az örök értékek ítélőszéke előtt csak azok maradhatnak tisztán, akik aranyat, ezüstöt és drágakövet áldoztak lélekben és testben az unitárius jövődöntőért. Aki az anyaszentegyház vezetésében való részvételt csak dísznek, de nem áldozathozatal és a szolgálat áldott alkalmának tekinti, bizony mondom, hogy fát, szénát és pozdorját épít és az értékek ítélőszékében megsemmisül.“ Íme néhány szó, melyben benne van egy egész ember gondolat- és lelki világa. Az elhunytak mindnyájan hű fiai voltak egyházunknak. Nyugodjanak csendesen! Fájdalommal kell megemlékeznünk itt még Dsida Jenő író, költő elhunytáról is, aki nem volt unitárius, de unitárius összejöveleteken is szerepelt szép verseivel. Temetésén főtitkár vett részt s kifejezte Irodalmi Társaságunk mély részvétét a szülőknél és a „Keleti Ujság“ szerkesztőségének.

Az Unitárius Irodalmi Társaság vagyoni állapotáról részletes jelentést az Irodalmi Társaság pénztárnoka fog tenni.

Végül nagy örömmel jelentem, hogy Dr. Ferenczy Géza elnök 49.900 —, azaz negyvenkilencezerkilencszáz lej alapítványt tett az Unitárius Irodalmi Társaság részére s azt a Társaság pénztárába befizette. Az Alapítvány célja a magyar unitárius irodalom értéktermelésének biztosítása.

Választmány Dr. Ferenczy Géza elnök nagybecsű alapítványát mély hálával és köszönettel elfogadta s azt a nagyjelentőségű ténnyt a közgyűlésnek és az egyházi főhatóságnak bejelentte.

Ismételten köszönjük Dr. Ferenczy Géza elnöknek e helyen is nagyszerű alapítványát, mert ebből a példaadásból megtanultuk azt, hogy a legnehezebb megpróbáltatások napjaiban is érdemes az eszmékért küzdeni, érdemes a közérdekért áldozatot hozni, mert a kötelességteljesítő, áldozatos lelkek sohasem halnak meg, hanem örökké élnek a nemeslelkű emberek szívében. Éljen sokáig Dr. Ferenczy Géza az Unitárius Irodalmi Társaság elnöke!

Ezekben voltam szerencsés az Unitárius Irodalmi Társaság 1938. évi munkálkodásáról jelentésemet megtenni s tisztelettel kérem az igen tisztelt közgyűlést szíveskedjék azt tudomásul venni.

Közgyűlés a főtitkári jelentést köszönettel tudomásul vette. Ezután Vári Albert alelnök jelentést tett a „Keresztény Magvető“-ről, amely hova tovább mind több vezető unitáriusnak kezd szívügye lenni. Majd Hadházy Sándor pénztáros vagyongyarapodásról számolt be. Az indítványok során közgyűlés Nagyernyei Kelemen Lajost egyhangulag alelnöknek megválasztotta. Közgyűlés önzetlen munkásságáért az Elnökségnek és főtitkárnak köszönetet mondott s az elnök éljenzésével beveződött.

Gondolatok a Zsinati Főtanácsról.

Ritka nagy érkeklődés mutatkozott a jelen évi október 2—4.-én tartott Zsinati Főtanács iránt, a vidéki vezetőség és papság csaknem teljes számban jelent meg, mert lehetőleg mindenki ott akart lenni szeretett főpásztorának ünnepélyes beiktatásán és a nemes eszményekkel elinduló 24 fiatal lelkész felszentelésén. Büszke öntudat sugárzott a papságnak, vezetőknek szeméből, mikor vezérürüket, akit szellemi és erkölcsi értékek emeltek a püspöki székbe, az egészen megtelt templomba kísérték.

Az eskütétel és a beiktatás után a főliszt. püspök úr egyházi beszéde következett, amely amilyen egyszerű, épen olyan mély tartalmú volt. „Eljött az idő, hogy a világ egyetlen hatalmassága, a *szeretet* foglalja el helyét“, mondotta beszédében és ha ez egyházi életünkben is programmpont lesz, akkor a püspöki beszéd az unitárius egyháztörténelemnek egyik legfrisebb fejezetét jelölte meg s e beszéd hallgatásával a történelem személyes élményünké lett. Abból az általános szeretetből, mely a püspök úr felé sugárzik, neki is éreznie kell s mások is úgy tartják: az Ő küldetése, hogy az egyházat új útakra vezesse. Ennek egyedüli lehetősége, vezető elvvé tenni az igazságot, amit maga a püspöki beszéd is megígér e szavakkal: „A külön igazságok, amelyek csak egyiknek használnak, a másoknak ártanak, gyarló elképzelések.“ Újabb izgalmaktól, újabb küzdelmekről óvakodni, jobb világot teremteni, mind anyagi, mind szellemi téren, ezt olvassuk ki a beiktató beszédből és az adott programmból. A mostani idők nemcsak nálunk, hanem mindenütt elmorzsolják azokat a különbségeket, amelyeket a születés emelt, de vajjon meg tudják-e fékezni a személyi előretöréseket, illetőleg képesek lesznek-e azt az osztó igazság felé terelni, melynek elve, hogy mindenki kapja meg a magáét. Nemcsak nemzetek, hanem egyházak élettörvénye is a rend, a törvény, a békesség. Mi mindezeknek a megvalósítására képesnek tartjuk a püspök urat, hisz Őt a közvélemény reflektó-

rának fénye is olyannak mutatja, hogy büszke lehet reá minden unitárius. Sokkal több, mint amennyit mutat és sokkal több, mint amennyinek látszani akar. A nagy emberek szerénysége az, ami egész lényét áthatja, ami igazi erkölcsi érték még az erények mostoha korában is.

Hiszem, hogy a mi 24 fiatal lelkészünk mindig szerencsésének fogja tartani és büszke lesz reá, hogy őket Dr. Varga Béla püspök szentelte fel. Gyakran hangoztatják, hogy az elinduló életet meg kell tölteni ideálizmussal, erkölccsel és főként igazsággal. Régi igazság, hogy minden szónál többet ér a példaadás s ezért a nemes hivatásra elinduló ifjú lelkeknek csak azt mondhatjuk: Kövessétek a mestert, erős akarattal a fehér cél felé!

A zsinati főtanácsi ülések, mondhatni nyugodtan és békésen folytak le. Sokszor elhangzott a Főtanácson a negatív szó. Mi sem kívánjuk a negatív erők működését, mert bár a gyűlölet többet ígér, mint a szeretet, de azért mindig rombol és végre is elbukik, mert csak a szeretet az, ami csodálatos erejével örökre maradandót épít.

Az örvendetes események mellett sajnálatos is volt. Dr. Ferenczy Géza főgondnok úr ismételt kérés ellenére is végleg elhagyta a díszes főgondnoki széket, amelyet hosszú éveken keresztül áldozatos lélekkel közmegelegedésre töltött be. Kiváló érdemeinek elismeréséül őt a Zsinati Főtanács tiszteletbeli főgondnokká választotta s helyét Dr. Elekes Domokos isk. felügyelőgondnokkal töltötte be, aki az egyház küzdőterén régi, kipróbált harcos s megválasztásától csak jót remélünk.

Kevesen vagyunk. Az erők összefogására mulhatatlanul szükség van, amit a Zsinati Főtanács hangulata után lehetségesnek tartunk. Felejtjük ezért a mult sérelmeit, ne hánytorgassuk mindig a multat, hanem építsük a jövőt, őrizzük meg a reánk bízottakat, védjük őseink szent örökségét, közös egyházépítő munkával fejlesszük, építsük azt, ami a mienk, a jövő vallását, amit azonban csak úgy érhetünk el, ha követjük a főpásztorunk beszédjében elhangzott intelmet: „*szeretni, sohasem gyűlölni*“.

P. Szentmártoni Kálmán.

Emlékezés Ferencz József püspökre.

— Halála 10-ik évében. —

Tíz esztendeje, hogy Ferencz József püspök örök álomra hunyta szemeit.

1928 február 19-én, vasárnap reggel fél 6 órakor lakásához közel egyik toronyban megkondukt a harang s Ferencz József ép abban a pillanatban távozott az élők sorából. A lélek elszállt a testből, hogy örökkévaló lakozást találjon a mennyei Atyánál. A harangzugás egy szép, hosszú, áldásos élet után, mintha diadalmi kürtzenzés lett volna, melynek bugó hangja mellett Ferencz József az életből átment az örökkévalóságba.

A család tagjainak és az egyház vezetőinek lelke megihletődött. Egyik is, másik is az irás szavainak beteljesedését érezte: „Leesett a mi fejünknek koronája“. A szerető szívek gyászba borultak. Az egyházi épületeken, templomokon és iskolákon megjelent a gyászlobogó. Nemcsak az unitárius egyház tudta, hanem Erdély egész magyarsága megérezte, hogy nem közönséges ember távozott soraiból.

Ferencz József nemcsak az unitárius egyháznak volt örök emlékezetre méltó Főpásztora. Benne az egész magyarság s a szabadelvű és felvilágosult emberiség egyik legkiválóbb alakját tisztelte és vesztette el.

Unitárius egyházunknak 93 esztendőre terjedő hosszú élete és 52 évi püspöksége alatt disze és büszkesége volt. Mint lelkész egyszerű és világos, tartalmas és stílus tekintetében is megnyerő beszédeivel sokakban ébresztette fel az érdeklődést és vágyat a templomi szolgálat iránt. A költői lelkű Kriza János püspöki örökében hamar bebizonyította vezérségre való elhivatottságát. Hatalmas szellemével és céltudatos kormányzásával rendre ujjíateremtette egész egyházi életünket. Kiváló egyéniségével és munkásságával fényt derített az unitárius gondolkozás erejére, szellemére. Reá igazán alkalmazható a profétai meghatározás: „akinek sokakat az igaz-

ságra visznek, miként a csillagok, örökké fénylenek". (Dániel XII. 3.) Fénylenek az életben és halálban egyaránt.

A családban és az egyházban, a társadalomban és általában a közügyek terén, a nemzeti lét küzdelmeiben s fájának védelmében és irányításában valóban az volt Ferencz József lelkének legmagasabb vágya, hogy minél többeket igazságra vigyen: a szeretet és türelem, a tisztult vallásos gondolkozás és hithűség, a férfias jellem és nemes példaadás igazságára.

Hogy ezek a jellemvonások, e szép és kiváló tulajdonságok — csillagokhoz hasonló fényben — benne kifejlődtek; hogy benne az erények a gyarlóságok fölé emelkedtek s ő azoknak értékét az élet legnehezebb körülményei között is csillogtatta: arra kétségtelenül nagy befolyással voltak azok a lelki hatások, melyeket nemzete és egyháza története olyan bőven szolgáltatott neki.

Akkor született, mikor a nemzeti érzés és öntudat a politikában és irodalomban magyar földön is ujjászületését élte, aminek hatása minden vonatkozásban érzett. Zsenge gyermekkorában látta azt a mindenre elszánt hősi küzdelmet, melyet a magyar nemzet saját honában az anyanyelvért, annak érvényesüléséért folytatott. Brassai Sámuelnek és társainak a latin helyett a magyar nyelvért vívott szívós harca abban az időtájbán nyert győzelmet, amikor Ferencz József az iskola küszöbét átlépte. 13—14 éves korában, mikor a gyermeki lélek olyan fogékony, tanuja a magyar szabadságharc mellett való lelkesedésnek; látja annak hősi tetteit s hiábavaló erőfeszítéseit és vérontását. Hatása alatt áll az orosz erőből származó leverettetés nyomasztó fájdalmának, mely idegen szellemet és kinos gyötrelmeket, bosszuálló hatalmat és megsemmisítésre törekvő célkitűzéseket szabadit ismételten nemzetére. Az elnyomatás öldöklő veszedelmét érzi egyháza is. S ő mint ifju, mint az élet kezdetén álló férfi, benne van egész lényével az ellenállás, a létért való küzdelem erőfeszítéseiben. Feltárul előtte kikerülhetetlenül az élet göröngyös útja, kialakul tisztán a hivatás célja. Az események megerősítik lelkében a tudatot, hogy csak azok teljesítik igazán kötelességüket, akik a magasabb érdekért, az egyház és faj jövőjéért önfeláldozásra is készek. Csak azok töltik be valóban az isteni törvényt, akik bizonytalanságok között is az igazságért kitartóan küzdenek s másokban is, sokakban hasonló elhatározásokat ébresztenek. Ifjusága önkénytelen előkészület volt a nagy, a munkás, a példaadó, az áldásos életre.

Mintegy félszázad mulva, öregsége napjaiban, az élet alkonyán ismét lángban áll a világ. Pusztító tűz, összeroncsolt testek, fájó könny és a halál bőséges aratása, eszmények megcsufolása, világelfordulás mindenfelé, melyeknek a nyomán trónok omlanak össze és országok feldarabolása következik. Új helyzet, új gondolkozás, új kultúra, új veszedelmek, új szenvedések és megpróbáltatások. Új küzdelem az anyanyelvért, új harc az ősi iskolákért, sokszorosan többet kívánó erőfeszítés az egyházért és áldozatok a jövőért.

Ferencz József a nagy csalódás keserű fájdalmában már az ifjukorban megedzett jellem és lelkület rendithetetlen erejével néz szembe a jövőendő fenyegetésével. Hü polgára lesz az új hazának, de a tapasztalt öreg nyugalmaival, meggondoltságával és bölcseségével védi a jogot s a hős bátorságával száll harcba az igazságért. Amikor a szenvedélyektől szitott zivataros időkben sokakat a kétségbeesés félelme gyötör az elkövetkezendőkért, — ő annak a vallásos hitnek biztató erejére támaszkodik, melyet egy hosszú élet tapasztalata és kitartása fejlesztett ki lelkében. A legnehezebb pillanatokban sziklaszilárdan áll, példát ad, a csüggedőbe új erőt önt, — s úgy vezeti a lelkeket az igazság mellett való megállásra, tudva, hogy „aki mindvégig megáll, megtartatik“.

Az ifjuság és öregség e két nagy történelmi alakulása közé esik munkás élete, megfontolva haladó egyházépítése.

Ifju korában különösen, mint szónok tűnik fel. Próféta alakja, kiváló készütsége s előadásának szépsége lebilincselik a híveket s mind jobban felkeltik szolgálata iránt széles körben az érdeklődést. Nevét a hir szárnyára veszi. Másfelekezetűek is vasárnapról vasárnapra tömegesen is szívesen hallgatják. Nem csoda, mert beszéde világos, érthető. Dogmatikus magyarázatok, erőltetett fejtegetések nem zavarják a hallgatót. A hit mélysége és a gondolatok emelkedettsége jellemzi minden megnyilatkozását. A vallásos érzés melegsége s a fejlődő tudomány megállapításai jutnak kifejezésre munkáiban. Tartalma sohasem elvont okoskodás. Az életből vett példák és hasonlatok felhasználásával a valóságot tárja hallgatói elé. Az élet igazságát rajzolja és hirdeti.

Előadása egyszerű, de minden részletében művészi, mint aki erre tükör előtt készül, megkapó és lebilincselő; magával ragadja a hallgatóságot. Kevés ember tudta a szónoklás művészetét annyira tökéletesíteni, mint ő. Országos hírű szónok volt.

Irodalmi műveiben a tisztult vallásos gondolkozás és szellemi felvilágosodás s az elfogulatlan igazság érvényesül. Ki ne ismerné konfirmációi kátéját, mely mintegy 70—80 esztendő óta van használatban. Hitbéli felfogása és kifejezése, az unitárius ember mai szemével nézve, egy-két új megfogalmazásra, átirásra szorul, de milyen haladást, hogy úgy mondjuk; bátor szellemi ugrást jelentett első megjelenése, minden kiadásával haladva a fejlődés útján. Ma már minden unitárius férfi és nő ebből tanulta megismerni hitének alapelveit és igazságait, tisztaságát és szépségét. A természetes gondolkozásnak és tisztult hitbéli felfogásnak mindezideig felül nem mult alkotása „Hittan“ c. műve — a kátének bővebb magyarázata. „Kis Tükör“ címet viselő egyháztörténete a mult idők küzdelmeinek olyan megelevenítése, melyben sokszor könnyek között, de a megerősödött hit erejével olvassa a késői nemzedék, hogy a biztató igérettel és dicsőséggel indult unitárius egyház mennyi viszontagságon és üldöztetésen ment keresztül. Szemeink elé tárja, hogy hitelödeink a legnagyobb próbák, veszedelmek, fenyegetések és megaláztatások között miként állották meg helyüket. Miként biztak a kitartás türelmével a jobb jövő eljövételében és az igazság végső győzelmében. Miként fakadt fel a legnehezebb időkben az áldozatkészség forrása s enyhítette meg a már-már fáradt és tikkadt lelkeket! Mintha minden szivben visszhangzott volna századokon át a Jézus biztatása: „Ne félj kicsiny sereg, mert tetszett a ti Atyátoknak, hogy adjon néktek országot“. „Légy hű mindhalálig s neked adom az élet koronáját.“

Egyházszerartási beszédkötete (keresztelési, esketési, konfirmációi és urvacsorai beszédek) több mint félszázad előtt az egyházi élet mezején feltűnést keltett, melyhez hasonló nem volt s ma is élvezetet nyújt olvasása. A keresztény szellem tisztasága és az eszmék megkapó ereje, az alkalom kihasználása s a forma és stilus szépsége ma is az egyházi irodalom legszebb alkotásaivá teszik.

Hitfelfogását szóban és írásban bátran, öntudatosan védte. Kü'önösen kitűnik ez a Protestáns Irodalmi Társaság megalakításával kapcsolatban, melyet a mult század 70-es éveiben az unitáriusokkal karöltve akartak szervezni, de a tapasztalt féltékenység miatt, melyhez Ferencz Józsefnek immár széles körben ismert neve s szónoki erejének és tudásának hite nagy mértékben hozzájárult, az unitáriusok a Társaságtól önként visszavonultak.

Egyházkormányzási működése püspökké választásával kezdődik 1876-ban. Politikailag kedvező az idő. Az ország az abszolutisztikus hatalom elnyomása alól már közel egy évtizede felszabadult. Nyugodt légkörben alkotó munkához lehetett fogni. Ferencz József nem szerette a kellő megalapozottság nélküli vagy éppen kockázatos elhatározásokat, a lépésről-lépésre haladásnak volt a híve. Vézéri bölcsesége szigorúan őrködött afelett, személyét nehezteléseknek és támadásoknak is kitéve, hogy felesleges újítások vagy reformoknak megfontolatlan keresztülvitele által az egyházat nehogy rázkódásoknak tegye ki. Sok volna felsorolni mégis az alkotásokat, melyek 52 évre terjedő püspöksége alatt vezérlete mellett az unitárius egyházban létrejöttek. Legyen elég felemlíteni, hogy a gimnáziumok új épületeket nyertek s felszerelésben állandóan gyarapodtak, új egyházközségek alakultak, templomok és iskolák épültek. Az egyház szellemében és szervezetében megújult, felfrissült s anyagilag erősödött. Az alapítványoknak s általában az áldozatkészségnek olyan nagysága és sokasága következett egymásután, mely messzemenő reményekre jogosított. Az angol és amerikai unitáriusokkal a hitközösség tudata és a viszony úgy elmélyült, hogy annak nemcsak lelkesi pályára készülő ifjaink, s még leányaink is, vették hasznát, hanem hatása soha nem gondolt tettekben is nyilvánult. A szellemi újjászületésnek és anyagi megerősödésnek, a belső és külső fejlődésnek olyan jeleit lehetett Ferencz József kormányzása alatt szemlélni, melyhez hasonlót egyházunk közel 400-os történetében alig mutathat fel.

S hogy azután annyi reménység, bizalom és kedvező kilátás után anyagi javaitól megfosztva és ezer bizonytalanság között kellett itthagynia egyházát, — ez a mostoha idők méltatlan játéka, melyen az ő erős lelke is annyit töprengett.

Említsük-e munkásságát, irányító szavát és befolyását a társadalmi életben, a közművelődés intézményeiben, a különböző egyletek működésében s még a politikában is? Mondjuk-e, hogy a felekezeti békének megzavarója sohasem volt, hanem mindig csak ápolója? Felvilágosult szelleme és türelmes lelkülete mindig a megértést és a közös munkálkodás lehetőségeit kereste. Tekintély volt nemcsak az egyházban, hanem a társadalomban is, nemcsak a magyarság életében, hanem annak keretein kívül messze földön, tengereken innen és túl is.

Tíz esztendő távolából még tisztábban látjuk, hogy Ferencz Józsefnek az egyénisége és nagy szelleme olyan belső erőt kölcsönzött és olyan magaslatra emelte egyházunkat, hogy az unitarizmusra a rajta kívül álló világ is felfigyelt. Emberi korlátoltság, féltékenység vagy rosszakarat akadályozhatja további fejlődését, vissza is veheti haladásában, de az eszme győzelmének útját nem állhatja.

Ferencz Józsefben az unitarizmus a százados tölgyhöz hasonló erőt vesztett. De neve és munkája bele van írva a történelembe s szelleme világolni fog az utókor előtt.

Éljen is szelleme minden idők unitáriusaiban. Tettei legyenek utmutatók. Hite munkáljon építőleg az egyházban és társadalomban a tisztább igazságért és lelki világosságért. Jelleme szülje újjá időről-időre a kicsinyhitűeket, emelje az el nem fogyó bizalom és reménység kösziklájára a csüggedőket. Lelkének közöttünk maradt hatása és megbecsült emléke vigyen sokakat igazságra.

Kovács Lajos.

A halál aratása.

Dr. Boros Györgyné
emlékezete.¹

Alapige: Péld. 14. r. J. v. „A bölcs asszony építi a maga házát“.

Temetésre nyitottuk meg ma az Isten házát. Rendkívüli az eset, de rendkívüli az alkalom is, mely azt szülte. Egy igazi nagyasszonyt temetünk. Abban a virágerdővel körülvelt s a szeretet forró könnyeivel öntözött koporsóban alussza immár örök álmát a mi nagyasszonyunk, kire valóban alkalmazható az alapige, hogy bölcs volt, mert építette az ő házát.

Mikor ezelőtt alig pár hónappal az ódon püspöki lakásban tartott utolsó kultúrdélutánon közismert szeretetreméltóságával elbucszott attól a közönségtől, mely olyan hiven kitarzott mellette, s mely hálája jeléül egy szép emlékkönyvvel ajándékozta meg, a következőket mondotta: „Nemsokára kiköltözünk a püspöki lakásból. Ha lehet a mi korunkban ezt mondani: új életet kezdünk a magunk építette házban. De oda is szeretettel meghivom kedves vendégeinket.“ Akkor, amikor az ünneplők lelkes serege vette körül, amikor az egészség rózsás színe mosolygott még az arcán, amikor még új tervek és új remények dobogtatták szívét, amikor még új élet kezdéséről beszélt: ki gondolt volna arra, hogy a kegyetlen halál ott ólálkodik a háttérben, hogy az a nagy szív, mely annyi jóbarátot tudott magába fogadni, ilyen rövid idő alatt utolsót fog dobban? És ki gondolt volna arra, hogy az a ház, amelyet nagyrésztben a saját keze munkájából épített, jóformán még pihenőt sem ad neki, a szorgalmas és lelkes munkásnak; amikor ez a ház már készen volt, ki gondolt volna arra, hogy ilyen hamar új lakásról, még kisebb lakásról, koporsóról kell gondoskodni annak, aki magának bölcs előrelátással Kolozsvár egyik legszebb helyén házat épített?

De hát az Isten útait véges emberi elme be nem láthatja. Ott

¹ Elmondva Kolozsvárt az unitárius templomban 1938. június 9-én tartott temetési szertartáson.

ahol az örök gondviselés és isteni bölcsesség cselekszik, mi gyarló emberek meghajlunk és megnyugszunk szent akaratán, mert tudjuk, hogy ő mindeneket bölcsen, a legbölcsebben cselekszik.

Bármilyen fájó és keserű, bármilyen véletlen és váratlanul is jött ez a csapás, mégis e földről az ég felé, Istenhez emeljük tekintetünket s tőle várjuk és kérjük azt a vigasztalást, amelyet ez a világ amugy sem adhat meg. És a jó Isten a maga áldott kezével megnyitja a vigasztalás forrását, amidőn e koporsó mellett megújítja előttünk egy szép és áldásokkal teljes élet emlékéit, amelynek tanuságát az alapige így fejezi ki: „A bölcs asszony építi a maga házát“.

* * *

A férfi sorsa a nő, azt szokták mondani. És nem is ok nélkül. Mint a harmat a virágra, a napsugár a kalászra, olyan hatással van a nő a férfinak. Az a légkör, melyet a nő teremt a családi otthonban vagy erőt kölcsönöz és szárnyakat ad a férfinak, melyekkel folyton emelkedhessék, vagy megöli benne a főrekvés szellemét. Igazi nagy emberek mindig hálásan ismerték el, hogy a lendítő és inspiráló erőt feleségüktől kapták. Ki tudna rámutatni azokra a fitkos erőkre, amelyeknek hatására kihajt a gyöngye csira, szárba szökken a zöld vetés, izmosodik és lombosodik a hatalmas tölgy? Ki tudná előszámlálni azokat az eszközöket, melyekkel az igazi nő emelőleg és lendítőleg hat férje sorsára? Már magában az, hogy a családi élet apró gondjait leveszi férje válláról, nagy megkönnyebbülés arránézve, hogy igazi hivatásának élhessen. De ezenkívül egy mosoly, egy biztató és buzdító szó, a kezeknek meleg simogatása, mind megannyi ható erő lehet, melyből a csüggedő és lankadó férfi bizalommal és lelkesedéssel lépik a munka és küzdelem új útjaira. Oh „a bölcs asszony valóban építi a maga házát“.

Ilyen bölcs asszony volt a mi idvezült halottunk, aki egy hosszú, szép életen keresztül folytonos munkálkodásával, munkára serkentett mindenkit a maga körében. Olyan erős és hajlíthatatlan erős akarat volt benne, amely az akadályok előtt soha egy pillanatra meg nem hátrált, sőt kész volt tűrni, szenvedni s bármely áldozatot meghozni, hogy kitűzött célját megvalósíthassa. Ez az erős akarat kihatott környezetére is. A családnak minden gondját vállaira vette, hogy férje annál inkább élhessen nagy és szent hivatásának. Nem csoda, hogy Boros György mindig olyan nagy tisztelője volt a nőknek, s ő volt közöttünk a legelső, aki a nőket is bevonta az egyházi munkába,

mert otthon lépten-nyomon tapasztalhatta a női lélek emelő és nemesítő munkáját.

* * *

A család legfőbb kincse, lelke és központja az *édes anya*. Ha valaki a fizta és önzetlen szeretetet akarná megtestesíteni, annak csak egy édes anyai szívet kellene lefestenie. Nem könyvekből tanulja az édes anya ezt a végtelen szeretetet, hanem a teremtő Isten oltotta azt belé, mint annak elválhatatlan lényegét. Ez a szeretet nem vár hálát és köszönetet, sőt még a hálátlanságban is szeretni tudja azokat, akiket az Isten neki adott. A jóság, a nemesség, a vallásosság, az emberiség és a többi emberi erények, mind az édes anyai szívből ömlenek át a gyermekek lelkébe. Oh „a bölcs asszony itt is építi a maga házát“.

Ilyen bölcs asszony volt a mi idvezült halottunk, aki a maga szorgalmát, vallásos buzgóságát és többi jeles erényeit bele öntötte gyermekeibe, akiket a társadalomnak diszére és dicsőségére nevelt.

* * *

Nagy szíve nemcsak a családot ölelte magához, hanem azon túl munkálkodott és áldozott. Az egyházi életben is vezető szerep jutott neki. Különösen a Dávid Ferenc Egylet volt szívéhez nőve. Ennek előmeneteléért küzdött, dolgozott és agitált állandóan. Ennek érdekében rendezte sok fáradtsággal és áldozattal azokat a kulturdélutánokat, amelyek útján háza Kolozsvár úri társadalmának találkozóhelye volt. Sokszor bámultuk azt a nagy áldozatot, amellyel idősebb korban is feláldozta nyugalomát, csakhogy a jótékony célnak szolgálatot tehessen. Nagy érdeme van abban, hogy az az egyesület, amelynek már bölcsőjénél ott állott, annyira megerősödhetett, hogy ma egyházunk közkedveltségnek örvendő legerősebb társadalmi egyesülete. Így építette a maga házán kívül egyházát is.

Az építés, az alkotás minden téren fáradtságot, verejtéket s akár hányszor könnyet is követel. Ezért mondhatja a földhöz ragadt ember, hogy mire való ez a sok küzdés és önfeláldozás, hiszen amugy is itt kell hagynunk minden alkotásunkat? Igaz, de az eszményekért hevülő lélek boldogító örömet érez, ha szép terveiből valamit megvalósíthatott s reményei teljesülését látja, s az utókornak is szolgálatot tett. A siker láttán verejtékünk és könnyeink felszáradnak s hálaimánk száll az Egek Urához segítségért. Nem hiábavaló volt a mi idvezült

halottunk sok fáradsága és nemes küzdelme, mert Isten ezekért már itt a földön gazdag jutalomban részesítette. Gyermekai jók voltak, akikben sok öröme és gyönyörúsége telhetett. Unokáiban, sőt dédunokáiban is gyönyörködhettek. Családjá előkelő helyet vivott ki a társadalomban, ahol közbecsülés és köztisztelet vette körül. Nagy csapásoktól Isten megőrizte, koporsókra nem kellett a családás könnyeit hullatnia. Egyházában pedig a legelső helyet érdemelte ki. Sőt még halálában is jót tett vele az isteni gondviselés, amidőn rövid néhány napi szenvedés után magához szólította. Mert az ő állandóan munkálni és dolgozni szerető természetére az lett volna a legnagyobb megpróbáltatás, ha betegen és tehetetlenül sokáig kellett volna fekélnie. Ime így áldotta és így jutalmazta Isten e földön a bölcs asszonyt, ki házáát és egyházát építette.

Azonban a mi keresztény hitünk túlvilágit e földi lét szűk határain s ott az örökkévalóság téerein látjuk a boldog lelkek társaságában, honnan kifogyhatatlan szeretettel tekint mindazokra, akiket e földön szeretett s ahol az igaz bíró kezéből elveszi megérdemelt jutalmát.

Ebben a hitben könnyes szemmel, de hívő, bizó és Isten akaratán megnyugvó lélekkel bocsátunk utolsó útnak. Isten veled! Amen.

Vári Albert.

Tartsafalvi
Dr. Pálffy Ferenc.
(1876—1938).

A Tartsafalvi Pálffy-család egyházfenntartó történelmi családjaink közé tartozott és tartozik. Édesatyja Tartsafalvi Dr. Pálffy Ferenc Udvarhelymegyének főügyésze nagyevű ügyvéd volt, kit erős jogi tudása mellett mélyebb egyházi szellem, vallásos műveltség jellemzett. Része volt ebben annak, hogy, amint egy kartársa feljegyzéséből olvastam, a teológiai tudományok elsajátításával egy időben a kolozsvári jogakadémián a jogi képzettséget is megszerezte. E széles látkörrel, nemes lelkesedéssel munkált egyházi életünkben, aminek maradandó jele a székelyudvarhelyi egyházközségünk alapvető nagy munkája s meghatóan szép jele ennek az is, hogy társadalmilag oly előkelő otthonuk az udvarhelykörüi unitárius papságnak találkozó helye volt.

Ilyen légkörben növekedett fel a most elhunyt Dr. Pálffy Ferenc, kin ez a családi vonás egész életén át gyönyörűségesen gyű-

mölcsőzött. A szülői nevek: édesapja Tartsafalvi Dr. Pálffy Ferenc és édesanyja Ábránfalvi Ugron Borbára — lelke és szelleme a tudás és műveltség előkelő erejével acélozták minden irányban Ferencet, ki négy fiu testvére között az elsőszülött volt s mint ilyen a korán elhunyt édesapa helyett kisebb testvéreinek a nagyműveltségű özvegy édesanya mellett irányítója lett.

Tartsafalvi Dr. Pálffy Ferenc született 1876 jan. 31-én Székelyudvarhelyen, s az ottani gimnázium elvégzése után a budapesti egyetem jogi karára ment, hol nemsokára az egyetemi ifjuság egyik vezetője, majd elnöke lett. Az egyetem elvégzése után Kisküküllő vármegyében, Erzsébetvároson ügyvédjelölt volt Dr. Issekutz Győző szintén nagynevű jogász s a magyar parlament alelnökénél. 1903 júniusában letette az ügyvédi vizsgát s Dicsőszentmártonban ügyvédi irodát nyitott és ugyanazon év július 2-án Szegeden házasságot kötött sz. nyiraljai Vén András leányával Ilonkával, kivel 35 éven át a leggyöngédebb, a legboldogabb házaseletet élte. Frigyük boldogságát egyetlen gyermekük Rózsika aranyozta meg Dr. Heinrich Arthurral kötött frigyével.

Dr. Pálffy Ferencnek vasszorgalma, jogi tudása, nagy olvasottsága, széles látóköre volt eleme és fegyvere. E felkészültségével az életnek sok nagy harcát harcolta meg. Jogási tekintélye az egész vonalon elismert volt. Egyik jó nevű ügyvéd barátom mondotta, hogy 32 éven át évenként többször álltak szemben, de mindannyiszor olyan jogi érveléssel lépett fel, hogy fölényrel győzött a vitás kérdésekben. A nagy jogászt ott láttuk minden egyházi kérdés tárgyalásánál. A dicsőszentmártoni egyházköztség keblbi tanácsának elein választott s 1909 évtől kezdve, mint egyházi tanácsos melegen érdeklődő tagja és egyik irányítója volt. Amilyen munkás volt az egyházköztségben, épen olyan nagy érdeklődéssel szolgálta az egyházkört és egyetemes egyházunkat, melyekkel szemben az utolsó két évben, mint felügyelő gondnok nemcsak nagyobb jogokat szerzett, hanem mélyebb kötelességérzettel viseltetett minden reábizottakban. Ben és kün egyaránt munkált. Dicsőszentmárton városi közügyeinek zászlós munkása volt, a vármegyei és társadalmi ügyek, vallási egyesületek és közügyek világos tudást, jótékony szívet, tűzfényű lelket vesztettek benne... Meghalt Kolozsvárt 1938. június 17-én. Drága emlékéért mi barátai és tisztelői hiven őrizzük gyászoló bús özvegyével, gyermekeivel és testvéreivel együtt. Virágos sirhant alatt nyugszik a dicsőszentmártoni köztemetőben. Hálás szeretet és béke lengjen sirja felett!

Gvidó Béla.

Deésfalvi
Pataky Sándor.
(1869—1938.)

A történelmi családok szép sorozatához tartozik a deésfalvai Pataky-család is, melyből annyi jeles egyházfentartó névvel találkozunk. Ennek az ősi családnak elődei Aranyosszéken s különösen Küküllővármegyében töltöttek be előkelő helyet. Pár évszázadon Küküllővármegyében egyházi, községi és vármegyei ügyekben, minden társadalmi kérdésben ott találjuk a Patakyakat faji és unitárius egyházi jellegzettel. Ősi tekintélyes birtokaik Deésfalván és Csapón voltak. D. Pataky Sándor Magyarsároson örökölt birtokot, mely birtoknak az alapját az édesanyai rész alkotta.

Magyarsároson 1869 jul. 28-án született Pataky Sándor. Szülei voltak D. Pataky László és Sombori Sombori Krisztina, kik már a szülői házban megadták azt az előkelő életnevelést, mellyel fiok oly hasznos tagjává vált a családnak, a társadalomnak és az unitárius egyháznak. Az édesapa 50 éven át volt előbb fungens, később tiszteletbeli felügyelő gondnoka a küküllői egyházkörnek. A felügyelőgondnoki állást előbb fia Ifjabb D. Pataky László a két cikluson át volt képviselő s az ő halála után D. Pataky Sándor örökölte a közbizalom egyhangú választása alapján.

Ez a szép sorozat is mutatja a Patakyak vallásos lelkületét, unitárius értékes jellemvonását.

Sándor a Küküllővármegyében élő D. Patakyaknak utolsó férfitagja volt. A gimnáziumi alsóbb osztályokat a marosvásárhelyi ref. gimnáziumban, a felsőbb osztályokat a kolozsvári főgimnáziumunkban végezte, hol érettségit tett. Majd a kolozsvári egyetemen a jogi szakot végezve 1890 évben Medgyesen a 2-ik huszároknál katonászkodott, majd az év második felében az ulánusoknál Galiciában. Az előkelő katonai élet után 1892-ben a nagy Bethlen Gábor, a két Küküllővármegye főispánja Hosszuaszóra közigazgatási gyakornoknak nevezte ki. 1895 évben Dicsőszentmártonban lett szolgabíró. 1897 évben feleségül vette Gál Etelka polgári iskolai tanárnőt, egy csikmegyei régi főzsszékely család leányát, kivel 43 évet élt boldog házasságban. Boldogságukat fokozta egyetlen leányuk Etelka, a jeles festőművésznő Gidófalvi István dobokai birtokos felesége. 1900 évben a vármegye dicsőszentmártoni főszolgabírónak választotta. E vezetői állást 1918 decemberéig példaszerűen töltötte be. Azóta dicsőszentmártoni otthon

nában és magyarsárosi birtokán felváltva élt és gazdálkodott. Jókedvű adakozó, buzgó kepefzető volt egyaránt Dicsőszentmártonban és Magyarsároson, hol a népiskola telkét is adományozta.

Itt e körzetben az unitárizmusunk emléklapjain a D. Pataky Sándorok neve is örökre fenmarad. Előttünk áll, mint hálás utód a játékonyságban. Tűzfényben jelenik meg nemes arcvonásaival, mint a végtelenségig gyöngéd férj, a rajongásig szerető édesapa, nagypapa, testvér, önzetlen jóbarát, az embert szerető és az embert megbecsülő karakteres férfiú. Előttünk áll kedves emlékbën a közügyek szolgálatában a munkás hivatalnok, a derék fõszolgabíró, kinek paizsán az igazság s azon disz a jóság és becsületesség volt. Egyházi, társadalmi és közügyek szolgálatában egyénisége diszt jelentett, de nagy értékét a munka és kötelességteljesítés adta meg.

Egyházi tanácsosnak 1903 évben választott. A fõtanácsi üléseknek is buzgó látogatója volt. Meghalt 69 éves korában Dicsõszentmártonban 1938 július 11-én. Örök nyugvóhelyére július 13-án Magyarsárosra, gondosan nevelt fenyvesei közé vitetett s annak árnyában pihen csendesen. Pihenjen békében! Áldott legyen az igaznak emlékezete!

Gvidó Béla.

Ürmösi Károlyné

szül. Kántor Gizella.

1880—1938.

Hûséges feleség, önfeláldozó édesanya, engedelmes, jó gyermek és forrón szerető testvér volt. Egy szép és nagy család központja, irányítója és éltető lelke, aki nem a külsõ látszatot kereste, hanem az érzelmek mélysége vezette és irányította cselekedeteit. Az érzelmek õszinte mélysége föltötte be szívét akkor, amikor a gond és fájdalom keresztjét kellett hordoznia, s akkor is, amidõn egy-egy örvendtes családi esemény után hálát adott a jó Istennek. Nem kifelé, a nagy világnak élt, hanem szívében élte át az élet minden eseményét. Nem csoda hát, hogy a szive fáradt el s az mondta fel a szolgálatot.

Gondjai, gondolatai és cselekedetei a családi otthonon túl is terjedtek. Mint lelkészne igazi segitõtársa volt férjének mély vallásosságával, nemes izlésével és fenkölt intelligenciájával. Az egyházközségi munkában, a nõszövetségi tevékenységben hivatásához méltóan vezetõ szerepet föltött be s mindenütt a köztisztelet és közbecsülés övezte.

Szívének gazdag érzelmvilágát a költészet segítségével juttatta kifejezésre. Mint a jó és nemes lelkekről mondják: szerette a virágot és a dalt. Verseiben nem a tomboló és elégedetlenkedő indulatok, hanem az Isten akaratán megnyugvó szelid érzelmek jutnak kifejezésre. Ez a nemes és szelid hang szívből jön s az olvasó szívét is megilleti. Egy szebb világ eszményképe élt lelkében. Ezért a való világ hibáival és gyarolásaival elégedetlen; de elégedetlenségét is mély, vallásos érzése Isten akaratán való megnyugvássá változtatja. A dal és virág szeretete jut kifejezésre „Egy pár szál virág” című kiadott költeményeiből. Versei közül különösen kiemelkedik „Déva vár rabja” című verse, melyben Dávid Ferenc tragikus halálát írja le, amely szépségével meghódította a lelkeket s széleskörben használatos. Irodalmi munkásságát az Unitárius Irodalmi Társaság avval méltányolta, hogy tagjai sorába választotta. Halála, mely élete javakorában következett be, nagy ürt hagyott maga után a családban, egyházban és társadalomban, de emléke élni fog nemcsak költeményeiben, hanem nemes cselekedeteiben is. Nyugalma legyen csendes! Áldott emlékezte!

V. A.

Dobai István.
1898—1938.

Mint az égő gyertya másoknak világítva, önmagát fogyasztja, mint a monda szerint a pelikán saját vérével táplálja kicsinyeit: úgy emésztette fel Dobai István fiatalon testi és lelki erőit előbb a h.ujfalvi s később a vargyasi népes gyülekezete építésére. Prófétaí lélek lakozott benne, mellyel nemcsak meglátta a magasabbrendű igazságokat, hanem másokat is magával ragadni igyekezett. Apostoli szellem volt, akinek élete sem volt drága, csakhogy elvégezhesse a szolgálatot, melyet Urától vett. Eme jeles tulajdonságok birtokában, mint hű pásztor, jóban és rosszban örködött a nyáj fölött s azt minden veszélytől önfeláldozóan védelmezte. Majd az iskolában maga körül gyűjtötte a kisgyermekeket s magyarázta nekik istenországa igazságait.

Ennyiféle elfoglaltsága mellett talált időt arra, hogy irodalmilag is megörökítse nevét. Költeményeiben egy nemes lélek szép eszményei ragyognak. Mialatt tanított az iskolában, az alatt tanult maga is. Tanulmányozta a gyermeki lelket s kutatta azokat az utakat, amelyek az evangéliumi igazságokat legkönnyebben lehet átvenni a gyermeki lélekbe. Tanulmányai eredményeit folyóiratunk lapjain a mások

A halál aratása.

okulására közreadta. Ezek mellett tanulmányozta a szabadirányú keresztény teológia legújabb hajtásait s örömmel állapította meg, hogy azok az unitárius hitfelfogást igazolják. Mélységekbe szállott és magasságokban szárnyalt. Azért, ha szeretjük a kertet, melynek fáí érett gyümölcszeit kínálják, ha szeretjük a mezőt, melynek barázdái mindennapi kenyerünket termik: hogyan szeretnénk volna azt a lelket, mely a maga javait tette a közjó oltárára. Bár elnémult a próféta hangja, de hatásában tovább él a földön s hűségéért elveszi a megéremelt jutalmat Urától, akit becsülettel szolgált.

V. A.

Fazakas Béla.

1899—1938.

A halál mindig könnyeket okoz, fájdalmat hagy maga után. De sokszorosan keserves, ha az élet javakorában levő munkás és családot fenntartó férfiakat arat le a halál kaszája. Az meg egészen megdöbbentő, ha a tragikus véletlen sújt le s egyszerre zúzza porrá egy szép család boldogságát. Ilyen tragikus véletlennek esett áldozatul Fazakas Béla, abrudbányai lelkészársunk 39 éves korában, özvegyet, két árvát, édes anyát és szerető testvéreket mély gyászban hagyva maga után. Akkor dőlt ki a család oszlopa, amikor a legnagyobb szükség volt munkabíráására és kenyeret kereső fáradozásaira. A lelkipásztor akkor hagyta itt a nyáját, amikor sok gond és fáradság után sikerült felépítenie a templomot, hol együtt örvendezhettek volna az egy Isten imadásában. Akkor sújtott le a villám az életerős fára, amikor a legtöbb gyümölcsöt teremhetett volna a család, az egyház és a társadalom számára. Megilletődve gondolunk a váratlan szomorú esetre, de fájdalomunkban is megnyugszunk Isten akaratán, akitől szálljon vigasztalás a messzire kiterjedt családra és a pásztor nélkül maradt gyülekezetre.

V. A.

IRODALOM.

Vásárhelyi János: „*A Református Keresztýén Imádságos Könyve.*“ Kis 8°, 356 l. Az erdélyi ref. Egyházkerület Iratterjesztésének kiadványa.

Az erdélyi ref. egyházkerület köztisztületben álló püspöke már eddig is sok jeles építő irányu dolgozattal gazdagította a gyakorlati kereszténységet. Ujabbán egy kötet hétköznapi, ünnepi és alkalmi imádságot bocsátott közre, amelyről maga mondja: „ez az én legkedvesebb könyvem“. Valóban az imádságban a legteljesebb mértékben jutnak kifejezésre az egyéni érzelmek. Az imádság a lelki életnek külső megtestesítése. Öröm és bánat, hit és remény, bizalom és szeretet, vágyakozás és megnyugvás érzelmek váltakoznak benne. Az imádságos könyvben a saját lelkét tárja ki az író. Ezért ez a „legkedvesebb könyve“. És ez a könyv valóban hű tükörre Vásárhelyi János emelkedett lelkének. Igaz, hogy „ref. keresztýén imádságos könyvének“ nevezi, de benne általános keresztény és emberi hűrokat penget. Mindenki megtalálhatja benne a maga lelke szerint való imádságot.

Wilbur Morse Earl: „A mi unitárius örökségünk.“ (A szabadelvű Kereszténység összefoglaló története.) Fordította és kiegészítette: Szent-Iványi Sándor. Az Unitárius Sajtó- és Iratterjesztő Bizottság kiadása. 1937—1938. 8°, 423 lap. Ára fűzve 150, kötve 180 lei.

Szent-Iványi Sándor elismerésre méltó munkát végzett, amikor a jeles amerikai szerző érdemes művét nemcsak lefordította, hanem illusztráló képekkel gazdagítva a világháboru után történt eseményekkel is kiegészítette. Így a legrégebb időtől a mai napig teljes képet kapunk a szabadelvű kereszténység mozgalmairól, amelyek tagadhatatlanul az unitarizmus felé vezetnek. E könyv olvasása közben végig éljük azokat a küzdelmeket, amelyeken az unitárius hit és gondolat a kereszténység őskorától kezdve, a reformáción keresztül Lengyelországban, Erdélyben, Angliában, Amerikában keresztül ment, sőt a Szent-Iványi kiegészítésében látjuk azokat az unitárius missziói törekvéseket, amelyek az unitárius hitet a világ különböző részébe eljuttatni igyekeznek. E könyv ol-

vasása közben jólesően állapíthatjuk meg, hogy az a vallás, amelyet apáink oly sokat szenvedtek ezen a földön, ma már a világ minden részében a lelki szabadság után vágyó emberek milliói között az érdeklődés tárgya. Jól esően állapíthatjuk meg, hogy az a tűz, amelyet őseink a sötét századokon át féltve őrzöttek és átmentettek: ma a világ különböző tájain kigyul és jótékony világosságot áraszt maga körül. Éppen azért ezt a könyvet minden unitáriusnak olvasnia kell. Minket elsősorban az erdélyi egyház története kell, hogy érdekeljen, amelynek olvasása közben ismerős talajon járunk, de mégis jól esik, hogy egy tőlünk ilyen távol élő testvérünk ennyire bele tudta élni magát a mi multunkba, ennyire meg tudta érteni és méltányolni a mi őseink sok áldozatát és tengernyi szenvedéseit. Ha mégis egypár hiányra reámutatnunk, ezt nem a gáncs kedvéért, hanem a hűség és igazság kedvéért tesszük.

A fordítónak részint zárjel részint kérdőjel alatt tett észrevételei helytállóak. Mi ezeken kívül szeretttük volna, ha a Dávid Ferenc nagyszabású irodalmi működése szélesebbkörű ismertetésben részesül. Csupán egyetlen latinnyelvű munkának a címe van hibásan közölve, de ez sem egészen az egyházalapító püspök műve. A többi, magyarnyelvű munkáiról említés sincsen téve. Ugyancsak nincsen említés a Dávid Ferenc irányát szolgáló Enyedi Györgyről s „Explicationes...” című híres művéről, amely Rómától Amsterdamig ismeretes volt s egész irodalom keletkezett körülötte. A dézsi egyezség nem országgyűlésen történt, mint a 182. lapon jelezve van, hanem a gyulafehérvári országgyűlés által birói hatáskörrel kiküldött vegyes bizottság ülésében. Sajtóhiba az, hogy a nagyváradi vita „hét” évvel volt a gyulafehérvári hitvita után (163. l.) ugy szintén ide sorozható a 189. lapon említett 1557-iki türelmi rendelet.

Hibás képet alkothat magának egyházunk jelen alkotmányáról és hitelveiről, aki a 199. lapon foglalt általános megjegyzéseket olvassa. Egyházközségeink szervezetét a presbitériánusokéhoz hasonlítja. Igaz, hogy egyházközségeink bizonyos autonómiával bírnak, de a mi viszonyainknak megfelelően mégis a zsinat-presbitéri elv valósul meg egyházalkotmányunkban. Az E. K. T. tagjait illetőleg és igen általános meghatározás az, hogy „*lelkészek és befolyásos világiak*” tagjai. Az E. Főtanács és zsinati Főtanács közötti különbséget e két szóval jelzi, hogy az utóbbi „különösen fontos” gyűlés.

Még több félreértésre adhatnak okot a hitelveinkre vonatkozó megjegyzések. A bibliára vonatkozó felfogásunk úgy tűnik ki, mintha nekünk a biblia-kritikáról fogalmunk sem volna. „A Bibliát elfogadják tekintélynek s annak sok tanítását és hagyományát, melyeket más országok unitáriusai már elhagytak, ők még mindig elfogadják.“ Így „Ádám és Éva történetét, Jézus csodás születését, feltámadását, és mennybemenetelét is.“ Lehet, hogy Wilbur a Szentábrahámí „Summá“-jából vette emez adatait. De azóta sokat fejlődött az erdélyi unitarizmus is, s ha mindenben talán nem is tarthat lépést, más országok szabad szárnyalásával, amiben a helyi viszonyok is akadályozzák, azért igyekszik a kor szellemével az összhangot megkeresni.

Általában hálások vagyunk az írónak derék és szorgalmas munkájáért, ami által nem csupán a mult kapuit tárta ki és emlékeit nyitotta fel, hanem a jövőbe vetett hitünket és önbizalmunkat fokozta, hogy unitárius örökségünket megőrizzük és gazdagítsuk s mint féltve őrzött drága kincsünket adjuk át utódainknak, mert ezáltal az egyetemes kulturát szolgáljuk s istenországa eljövetelein munkálkodunk.

Teológiai Akadémiánk 1937—38. évi Értesítője. Dr. Kiss Elek dékán szerkesztésében jelent meg. Az Értesítő a legapróbb részletekig kimerítő képét nyújtja a tanév eseményeinek, a hallgatók tanulmányi előmenetelének és az előadó tanárok széleskörű irodalmi és társadalmi munkásságának. Az adatok pontos felsorolásából megbizonyosodhatunk afelől, hogy az Igazgatóság az elmúlt évben is mindent megtett, hogy a rászoruló hallgatókat anyagilag segítse és így szellemi előhaladásukat minél nagyobb mértékben elősegítse. Az ifjuság is a maga rendjén igyekezett a ráváró nehéz és felelős élethivatás teljesítésére előkészülni, amennyiben az elméleti felkészülés mellett misszióval is foglalkozott. Az Értesítő értékét nagyban emeli Gálfi Lőrinc tanárnak „A fejlődés tana és Jézus“ címen közlött évmegnyitó előadása.

Pacific Unitarian School for the Ministry, Berkeley 1937—38. évi Értesítője. A California-i Egyetem mellett működő unitárius lelkészképző intézet 34-ik tanévéről adta ki Értesítőjét. Az intézet 1904-ben alakult meg. Főalapítói Horace Davis, Mrs. Horace Davis és Mr. Francis Cutting. A könyvtár több mint 23.000 műből és 7.000 tudományos értekezésből áll. Az unitárius vonatkozású művekből álló gyűjteménye páratlan a világon. Az intézet célja, hogy kimondottan vallásos papságot képezzen ki. Evégből a jelentkező hallgatókat jellemük, képességük, felkészülésük s általában a lelkészi pályára való alkalmasságuk szempontjából a felvevőkor tüzetesen megvizsgálják.

KÜLÖNFÉLÉK.

A vasárnapi munkaszünet. A kormánynak a vasárnapi munkaszünetre vonatkozó intézkedései már is jó hatással voltak falusi istentiszteleteinkre. Amig korábban a munkás-nép egy része megfeledkezett az ünnepről és templomról, addig most ünnepi hangulat tölti el a falut s benépesülnek a templomok. Mondanunk sem kell, hogy az embernek testileg és lelkileg szüksége van erre az ünneplésre. De hogy a kivánt cél el legyen érve, föltétlenül szükséges a társadalmi egyesületek működési szabadságának a biztosítása is, hogy a vasárnap a tanulás és nemes szórakozások ideje legyen. Nekünk pedig kötelességünk fokozottabb mértékben gondoskodni népünk lelki táplálásáról, nehogy a vasárnapi munkaszünet a tétlenség, a mulatozás és tivornyának szolgáljon alkalmul.

A nők egyházi munkája. Ha belépünk unitárius templomainkba, jól esik látnunk, hogy mindenütt, ahol a nők szervezve vannak, a női kéznek és szivnek meglepő jeleivel találkozunk. Egyik helyen a templom körül izléses virágágyások, másik helyen művészileg kidolgozott szőnyegek és úrasztali terítők, harmadik helyen a fűtésre berendezett kályhák stb. mutatják a női lélek találékonyságát. A női lelkeknek eme szép jelei szint, melegséget és otthonias jelleget kölcsönöznek ridegnek mondott templomainknak, Ez szebbé és kifejezőbbé teszi egész istentiszteletünket s ott hol eddig talán a pusztá értelem hirdette az élő Isten dicsőségét, most a szivek érzelmei egészítik ki és teszik teljessé az összhangot. A nélkül, hogy ezt az irányzatot tülzásba vinnők, kívánatos, hogy mindenütt teret adjunk a női szivek áldozatos munkájának, hogy ész és sziv együtt szolgálja az Urat. Ezért, ahol még nem történt volna meg, ott is szervezetileg helyet és teret kell adnunk az egyházi életben a női munkának.

Irányelvek a kisebbségek életét érintő kérdésekben.
„A „Monitorul Oficial“ 1938 augusztus 4-én megjelent 178. száma

a minisztertanácsnak aug. 1-én tartott üléséből a kisebbségi kormánybiztosság tájékoztatására többek között a következő irányelveket közli: „1. szakasz. A román állampolgároknak nyelvi, faji és vallási különbség nélkül jogukban áll az állam felügyelete alatt felekezeti, kulturális intézeteket és iskolákat létesíteni, vezetni és igazgatni az illető kisebbségi nyelv használatával és az 1926. évi magánoktatásról szóló törvény feltételei szerint. 2. szakasz. Az állam költségvetése utján könnyítéseket tesz ezen iskolák fenntartói számára. 3. szakasz. A kisebbségi magániskolák részesülni fognak megfelelő hányaddal a 14°/_o-os községi adóból. 5. szakasz. A gyermekek neveléséért törvényesen felelős személyek (apa, anya, vagy gyám) vannak egyedül feljogosítva meghatározni a gyermek faji hovátartozandóságot, akiknek jogukban áll a gyermeket felekezeti iskolába, állami iskolába vagy bármely felekezet iskolájába beírni. 6. szakasz. A kisebbségi vasárnapi iskoláknak és mindkét nembeli ifjúsági egyesületeknek joguk van működni a törvényes intézkedések és az illetékes hatóságok által jóváhagyott szabályzatok értelmében. 7. szakasz. A kisebbségi középiskolai vallástanárainak a jövőben is elismertetik az a joga, hogy a felekezetük teológia akadémiajában szerzett diplomájuk alapján kinevezhetők és véglegesíthetők külön vizsga nélkül, a képesítési (capacitate) vizsga kivételével, amely általános. 8. szakasz. Abból a célból, hogy a kisebbségi felekezeti iskolák tanulói, kik bizonyos tárgyakat ezen a nyelven tanultak, — saját nyelvükön vizsgáztassák, az érettségi vizsgákra ezeknek a tanulóknak a nyelvét ismerő tanárokat neveznek ki. 9. szakasz. A közigazgatási szerveknek kötelességük tiszteletben tartani a történelmi kisebbségek képviselőinek jogait, hogy az összes templomi, (egyházi) pénzügyi és alapítványi kérdéseiket önkormányzati módon intézzék szervezeti szabályzatuk értelmében, amennyiben ezek a törvényekkel és a közrenddel nincsenek ellentétben. 10. szakasz. A közigazgatási hatóságoknak tilos a vallási szertartásokba beleavatkozni. 11. szakasz. A lelkipásztorok javadalmazása, ami az államsegélyt illeti, vallási különbség nélkül történik, ugyazon fokozatok szerint és a kultusz törvénnyel összhangban. 12. szakasz, A román állampolgár etnikai származása, nyelvi és vallási különbözősége nem képezheti akadályát annak, hogy az államnál, megyénél, vagy községnél tisztséget tölthessen be. 13. szakasz. A községi tanácsok kisebbségi tagjai a tanácsok tárgyalásain saját anyanyel-

vükön fejezhetik ki magukat. Ezeknek a tanácsoknak a tárgyalásáról a jegyzőkönyveket román nyelven szerkesztik. 14. szakasz. Azok a kisebbségi állampolgárok, akik az állam nyelvét még nem ismerik, a helyi előljárásságokhoz anyanyelvükön is adhatnak be kéréseket. Ebben az esetben a kérésekhez csatolniuk kell a kérések hitelesített román nyelvű fordítását is. 15. szakasz. A hivatalos levelezés az állam nyelvén történik. 16. szakasz. A kisebbségi községek tisztviselőinek ismerniük kell az illető kisebbség nyelvét is. 17. szakasz. Azokban a községekben, ahol valamely etnikai, nyelvi vagy vallási kisebbségekhez tartozó román állampolgárok jelentősebb arányban laknak, a polgármester, vagy polgármester helyettes a kisebbségek soraiból nevezendő ki. 18. szakasz. A lapok, folyóiratok, közzétételi orgánum stb. címeiben azoknak a helységneveknek a neve, amelyekben ezek a sajtótermékek megjelennek, az illető kisebbség nyelvén is feltüntethetők. Ezeknek a sajtótermékeknek a belső szövegrészában azonban, ezeknek a helységneveknek a megnevezésére csak a kisebbségi nyelv használható. (?) 19. szakasz. A családnevek mindenkor a maguk eredeti formájukban irandók. 20. szakasz. Az állam és községek szolgálatában álló tisztviselők mentesek a további román nyelvvizsga alól, ha román állami iskolák által kibocsátott oklevelekkel rendelkeznek. Ugyiszintén mentesek új vizsga alól azok, akik más alkalommal sikerrel tettek le hasonló román nyelvvizsgát. 21. szakasz. A kisebbségi tisztviselők, az államnál működő középiskolai és elemi iskolai tanszemélyzet tagjai jogosultak a C. F. R. vonalain 50%-os kedvezményt biztosító ugyanolyan jegyre, mint amilyent a román tisztviselők élveznek.

Beiratkozások tanintézeteinkbe. A teológiai akadémiára az 1938—39. tanévre beiratkozott 23 rendes, kik közül 1 magyarországi és 1 rendkívüli hallgató. Ezenkívül 6 gyakorló lelkész-növendék, akik szintén az akadémia kötelékébe tartoznak. A kolozsvári főgimnáziumba beiratkozott 195 tanuló, akik közül unitárius vallású 125, ref. 35, róm. kath. 27, ág. hitv. ev. 4 és baptista 2. A sz.-kereszturi főgimnáziumba beiratkozott 137 növendék, kik közül unitárius 76, ref. 40, róm. kath. 20, luth. 1.

Tanévnyitás a teológián. A teol. akadémián az 1938—39. tanév megnyitása a tervezett október 1 helyett a közbejött zsinati ünnepélyek miatt október 5-én volt. Ez alkalommal az ifjuság éneke után imádságot mondott Gálfi Lőrinc tanár, felolvasást tar-

tott és a tanévet megnyitotta Dr. Kiss Elek dékán. Dr. Varga Béla püspök üdvözlő és buzdító beszédet intézett az ifjusághoz.

Uj doktor. Kahlfürst Imre nyomdatulajdonos fia: *Tibor*, a budapesti Pázmány-tudományegyetem orvosi fakultásán sikeresen vizsgázott és ez évben doktorrá avatták. Az ifju orvosdoktornak sok szerencsét kívánunk.

Felhivás. Az Unitárius Irodalmi Társaság és az Iratterjesztő Bizottság együttesen elhatározta, hogy kiadja Dr. Fosdick Emerson Harry jeles amerikai író világhírű könyvét: „Útazás Palesztinában“, melyet Lőfi Ödön bölöni lelkész fordított le magyarra. Az Ó- és Új-szövetségi helyek és irások tisztább megértése, valamint a jelenleg forrongásban levő palesztinai helyzet egyaránt aktuálisnak teszik e könyvnek magyar nyelven való megjelenését, amely nemcsak szépségével, de tartalmi gazdagságával is olyan nagy sikert ért el világszerte. A fordítás is szépen sikerült. Reméljük, hogy e könyv nagy érdeklődést vált ki felekezeti külömbőség nélkül a magyar olvasókban. Nehány hét alatt megjelenik. Ára azoknak, akik előre jelentkeznek valószínűleg 50 lej. Bolti ára magasabb lesz. Jelentkezni lehet az Unitárius Iratterjesztőnél Cluj, Liceul Unitarian.

Gyászhirek. *Benkő Árpád* az unitárius egyház Főtanácsának tagja, élete 73-ik, boldog házasságának 45-ik évében, hosszas és súlyos szenvedés után augusztus 5-én Árkoson elhalt. Erős és komoly harcosa volt az életnek. Vasszorgalmával és kötelességérzetével a társadalom vezéregyéniségei közé emelkedett. Különösen gazdasági téren ért el szép eredményeket. A háromszékmegyei Takarékpénztár s az árkosi Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezet igazgatósági tagja, míg az árkosi Takarékpénztárnak vezérigazgatója volt. Legyen csendes pihenése. — *Özv. Gyulai Ferenccé sz. Sükösd Anna* élete 74-ik, özvegysége 18 ik évében, szeptember hó 7-én, Nagyajtán rövid szenvedés után váratlanul elhunyt. Egy messze kiterjedt szép családnak volt éltető lelke. Tizenegy gyermeknek adott életet, akik közül tíz, mint a társadalomnak derék és munkás tagja, ma is életben van. Az édes anyai gondokból és örömeiből bőven kivette a részét. Az egyszerű néptanítói fizetésből, majd a csekély nyugdíjból kellett fenntartania a népes családot. Gondját és aggodalmát az Isten öröme fordította, mert láthatta gyermekei szép fejlődését, az élet munkamezején való elhelyezkedését, hasznos és értékes munkálkodását. Nemcsak élvezte

e földi élet javait, hanem gyermekei útján azt sok áldással gazdagította is. Ha az édes anyák általában hálát és tiszteletet érdemelnek, akkor Özy. Gyulai Ferencné ezt sokszorosan megérdemelte. Gyulai Zoltán debreceni egyetemi tanár, Gyulai Árpád korondi lelkész, Gyulai Ilona nagyajtai tanítónő, Taar Gézáné nagyajtai és Darkó Béláné füzesgyarmati lelkésznek édes anyjukat gyászolják az elhunytban. A jó édes anya emléke áldott, s nemes szelleme tovább él gyermekeiben és unokáiban. Pihenjen csendesen! — *Kálnoki Gyöngyösi Károly* nyug. ig.-tanító szept. 10-én hosszas és kínos szenvedés után Bölonben megszűnt élni. Holttestét Szentkirályba szállították. Életét a jövő nemzedék nevelésére szentelte. Nemcsak szóval, hanem jó példaadással is előkészítette tanítványait az élet útjára. Emlékét családján kívül tanítványai is kegyelettel őrzik. Találja meg a honi földben az óhajtott nyugalmat. — *Dombi János* nyug. unitárius lelkész szeptember 11-én, hosszas szenvedés után, 87 éves korában, Homoródszentmártonban átadta lelkét az örökélet Urának. Egy hiven megfutott hosszú életpálya zárult le e földön. Dombi János hűséges volt ahoz a nagy, népes családhoz, melynek fenntartó oszlopa volt; hűséges azokhoz az egyházközségekhez, amelyeknek gondja reá volt bízva; hűséges az édes anyaföldhöz, amelyhez fiui szeretettel ragaszkodott és hűséges barátaihoz, kiket egyszer szívébe fogadott. Ez a világ sokszor nehéz próbára tette hűségét, de ő meg nem tántorodott. Most ott áll mennyei Atyja előtt, hogy elvegye hűsége jutalmát. Legyen emléke áldott, nyugalma csendes. *Alsójárai Járay Béla* egyházi tanácsos, földbirtokos, életének 76-ik, házasságának 36-ik évében, rövid szenvedés után október 6-án Désfalván elhunyt. A Járay-családnak utolsó nemes sarja távozott el vele Désfalváról. Egyházunknak, családjának munkás, hű fia volt. Emléke áldott, pihenjen csendesen.

Szerkesztésért felel: VÁRI ALBERT.

Nyilvános nyugtázás.

A Keresztény Magvetőre az utolsó nyugtázás óta a következő befizetések történtek:

Dr. Gotthárd Áron 200, Dr. Abrudbányay Ede 1700, Dr. Borsai Áron 300 (pártoló), Kelemen Árpád 200, Bende Béla 100, Komjátszegi Géza 100, Dr. Elekes Domokos 200, Alsórákos 200, Dr. Ferencz Áron 200, Dr. Boros György 200, Alsórákos 200, Sepsiszentkirály 200, Pap Mózes 94, Gálfalvi Samu 100, Lőrinczy Géza 100, Alsórákos 200, Székelyudvarhely 300, Nagy Samu 100, Gálffy Zsigmond igazgató 100, K.-Dombó 1800, Erzsébetváros 600, Pap Mózes 50 lei. Ezen kívül több lelkész fizetett a kongruájából, akiknek külön-külön nyugtázva van.

Tisztelettel kérem a hátralékok és az előfizetési díjak beküldését, hogy a folyóirat előállításában és szétküldésében akadály ne merüljön fel.

Kolozsvár, 1938 október hó 14-én.

Hadházy Sándor.
pénztárnok.

Unitárius egyházi művek.

Imák és imakönyvek:

Dr. Boros György: Szivemet Hozzád emelem, (kötés szerint különböző ár). Szentábrahámi-Csifó: Ima könyv, 60 Leutól fefelé.	
Vári Albert: Imádságos könyv, 1925, 16 rét, 224 oldal	45.—, 60.—, 85.—, 150.—, 200.—

Beszédek:

Bölny Vilmos: Profétáljatok.	100—
Channing E. Vilmos: A tökéletes élet. (Fordították az unitárius tanárok) Cluj, 1881. 8 r. 176 old.	25—
Csifó Salamon: Szolgálat az Úr előtt. Szent-Iványi Sándor: Jézus emberarca. 1929. 16 r., 147 old.	100—
Többen: Pályadíjjal jutalmazott unitárius egyházi beszédek, (kiadta: Gálfi Lőrinc) Cluj, 1916 8 r., 118 old. kötte	60—
Vári Albert: Keresték először Istennek országát. Odorheiu, 1927. 8 r., 142 old.	100.—
Weress B.: Ime az ember.	90—
Kovács Lajos: Ébresztgetés	100—
" " A mi tisztünk igazsága	2—

Ágendák:

Ütő Lajos: Bölcső mellett, (keresztelési beszédek).	50—
— Megnyilatkozásunk helye, (urvacsorai beszédek)	50—
— Myrtusok között, (esketési beszédek). Cristur, 1927. 8 r., 74 old.	50—

Theológia, filozófia és neveléstudomány

Benczédi Pál: A vallás-tanítás története. Cluj, 1915. 8 r., 74 old.	30—
— Az unitárius hitelvek kifejlődése. Cluj, 1934. 124 oldal	80—
— A ma vallása (ford.) I. G. Duca 40 old.	20—
— Dáv d Ferenc Egylet története	20—
Dr. Borbély István: A Magyar Unitárius Egyház hitelvei a XVI. században. Cluj, 1914. 8 r., 83 old.	40—
Carpenter—Dr. Kiss: A kereszténység helye a világ vallásai között. Cristur, 1923. 8 r., 70 oldal	50—
Carpenter—Dr. Kiss: Buddhizmus és kereszténység. Cluj, 1925. 8 r., 167 old.	100—
Dr. Csiki Gábor: Hiszek egy Istenben. Cluj, 1926. 8 r., 157 old.	90—
	} Kötte .. 70— } Füzve ..
Dr. Gál Kelemen: Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen	50—
Dr. Gál Kelemen: Brassai mint Philosophus. Cluj 1899. 8 r., 105 old.	20—
Gálfi Lőrinc: A hittávlások története. Cluj, 1916. 9 r., 472 old.	100—
Gálfi Lőrinc: Legközelebb Jézushoz " " Cluj, 1915. 8 r., 55 old.	30—
Haller—Boros Jenő: Az evangéliumok nőalakjai. Cluj, 1930. 16 r., 30 old.	15—
Dr. Gál K.: Brassai Sámuel	50—

Dr. Kiss E.—Hall: Egy Unitárius hitvilága	40—
Lőrinczy D.: Az ismeretlen tanítvány megszólal	80—
Dr. Kiss Elek: Az Isteni Törvény utja. Cluj, 1924. 8 r., 248 old.	160—
Lupton—Lőrinczy László: Miért vagyok unitárius?	5—
Savage—Kovács: A kereszténység fejlődéstörténete. Odorheiu, 1927. 8 r., 156 oldal	120—
Szentábrahámi—Derzsi: A keresztény hittudomány összege. Cluj, 1899. 8 r., 412 oldal	50—
Ürmösi József: A gyakorlati theologia főbb irányelvei	80—
Dr. Varga Béla: A jelentés logikai alkata Bpest, 1916. 8 r., 34 old.	20—
" " A lelkiismeret. Cluj, 1909. 8 r., 89 old.	30—
" " A logikai érték problémája és kialakulásának története. Bpest, 1922. 8 r., 149 old.	50—
Vári Albert: Miért vagyok én unitárius. Cluj, 1926. 16 r., 20 old.	5—
Dr. Iván László: Dávid Ferenc arca a szellemtudományi lélektan tükrében Magyarországon I	30—
Dr. Gladden—Kiss Sándor: Keresztény Pásztor 287 old.	120—
Clarke Freeman—Kiss Sándor: Mindennap vallása. 207 old.	50—
Peabody G. Ferenc—Szent-Iványi Sándor: A lélek egyháza	50—

Történelem:

Dr. Boros György: Dr. Brassai Sámuel Cluj, 1927. 8 r., 372 old.	200—
Dr. Boros György: (szerk.): Az unitárius vallás Dávid Ferenc korában és azután	40—
Channing E. Vilmos: Válogatott művei III. kötet. (Élet és jellemrajzok.) (Fordították az unitárius tanárok.)	40—
Jakab Elek: Dávid Ferenc emléke. Budapest, 1879. 8 r., 1561.	25—
Kanyaró Ferenc: Unitáriusok Magyarországon. Cluj, 1891. 8 r., 229 l.	100—
Kelemen Lajos: Ujai b adattár a Vargyasi Dániel-család történetéhez. Cluj, 1913. 8 r., 426 l.	60—
Szentmártoni Kálmán: János Zsigmond Élet- és jellemrajza	120—
Dr. Gál Kelemen: A kolozsvári unitárius kollégium története, 2 kötet	300—
Amator pld. kötte	500—

Törvénykönyvek:

Dr. Tóth György: Az Unitárius Egyház szervezete. I. k.	45—
Dr. Tóth György: Az Unitárius Egyház Rendszabályai	50—
Dr. Tóth György: Az unitárius egyház alkotmányának vázlatos jogtörténeti kifejlődése	12—